

EL RIBAGORÇANO DE FONZ: FONÉTICA, MORFOSINTÀXIS I LÈXICO¹

Juan Carlls Bueno Chueca & Gabriel Sanz Casanovas²

SOCIETAT DE LINGÜÍSTICA ARAGONESA

Resumen: El habla de Fonz (Ribagorza, Alto Aragón) ha suscitado el interés de los investigadores desde que el filólogo francés Jean-Joseph Saroihandy llevara a cabo una temprana excursión lingüística en la localidad durante el año 1896. El presente artículo describe el habla de Fonz prestando una especial atención a las relaciones fonéticas, morfosintácticas y léxicas entre el ribagorzano y otros romances pirenaicos (aragonés, gascón, pallarés). Para ello, analiza un corpus obtenido en encuestas sincrodiacrónicas que fueron realizadas en la localidad durante los años 2016-2018. Nuestro análisis muestra la existencia de un continuo dialectal entre la Alta y la Baja Ribagorza, y refuerza la antigua hipótesis de un romance ribagorzano diferenciado del aragonés y el catalán.

Palabras clave: aragonés, gascón, pallarés, encuestas sincrodiacrónicas, romance ribagorzano.

Abstract: The dialect of Fonz (Ribagorça, High Aragon) has provoked interest among researchers since the early linguistic excursion carried out by the French philologist Jean-Joseph Saroihandy in 1896. The present paper describes the dialect of Fonz by paying special attention to phonetic, morphosyntactic and lexical relations between Ribagorçano and other Pyrenean Romance languages (Aragonese, Gascon, Pallarese). To this end, a corpus obtained from synchronic and diachronic surveys conducted in Fonz between 2016 and 2018 is analysed. Our analysis shows the existence of a dialect continuum between Upper and Lower Ribagorça. Moreover, it strengthens the ancient hypothesis that considers Ripacurtian a separate language from Aragonese and Catalan.

Key words: Aragonese, Gascon, Pallarés, synchronic and diachronic surveys, Ripacurtian.

1. INTRODUCCION

La primera referència documental a la villa de Fonz data de març de l'an 1136, quan el monarca Ramiro II va ceder el *castrum et ecclesiam et villam quod dicitur Fontes* a la canònica de Ròda. La conquesta i ocupacion de la localitat per las tropas del rei Sancho Ramírez heva aconteciu anteriorment, l'an 1089. La repoblacion va efectuar-se recurrent a gent que procedevan de Ribagorça

---

¹ Estam en deuda en José Antonio Saura Rami, Xavier Tomás Arias, Jusep Raül Usón Serrano i Javier Castel Pérez. Toz ells van leyer una version preliminar del manuscrito, millorant-lo de manera sustancial a través de diversas sugerèncias i aportacions. També quèrim dar las gràcias als anònimos revisors d'*Hápax* per las suyas observacions. Quanto als materials, recurrim a la grafia DLA pa escrivir-los, mantenint-los tal i coma els vam documentar encara que generen incoherèncias en el modelo lingüístico. Grafiam <jh> el fonema [x], dígrafo que va proposar-mos José Manuel Cuatango Latorre. Hem accediu als datos pallaresos documentaus per Saroihandy, inéditos encara avui, gràcias a l'amabilitat de Xavier Tomás Arias, qui va transcrivir-los coma treball pa la obtencion del DEA l'an 2006. Las referèncias de Saroihandy a Pallars, per tanto, se basan en las transcripcions d'ixe treball inédito.

² Juan Carlls Bueno Chueca é llicenciau en Occitano i màster en Lingüística; Gabriel Sanz Casanovas é doctor en Història.

i, en menor grau, de Pallars i Sobrarbe, segües atestigua la toponomàstica local entre els sigllos XII i XIII. D'este modo, Fonz va quedar integrau a la Ribagorça, territori disputau dende el punto de vista administrativo entre 1243 i 1300. La jurisdiccion sinyorial de Fonz, empero, encara va quedar repartida entre el conde de Ribagorça i el bispo de Llèida dimpués de producir-se la incorporacion formal al Reino d'Aragon i de que, l'an 1322, el rei Jaime II refundase l'antigo Condau³.

A cavall entre Aragon i Catalunya, la història de Fonz, coma la de Ribagorça, va influir de manèra decisiva en la configuracion de la suya llengua. El ribagorçano de Fonz ha suscitau l'atencion de vàrios investigadors dende la incursion que Jean-Joseph Saroïhandy hi va protagonizar l'an 1896. De dimpués van arribar els treballs de Griera i Bosch, complletaus per las gravacions de Mott i la tèsis doctoral d'Arnal Purroy, dedicada a la llengua de la Baixa Ribagorça occidental⁴.

La present contribucion parte d'una hipòtesis de treball i d'uns supuestos metodològicos prévios que hem de comentar. Primerament, i a l'igual que altres autors, consideram que el ribagorçano representa una llengua pont entre l'aragonés i el pellarés⁵. El domíno lingüístico ribagorçano, pensam, s'extiende entre Benàs i Santistevè, si ben sabem que va alcançar Vallobar (*vid.* FIGURA I)⁶.

A la part occidental, Gistau, La Fueva i el Semontano marcan la transicion enta l'aragonés, mentras que la frontèra oriental discurre per Peralta, Gavasa, Alèr, Lasquarri, Ròda, La Pòblla, Sarradui, Biascas, Pardinella, Veranui, Calvèra, Vallabriga i Las Paüls, inclluint-los toz. En general, els límites del ribagorçano coinciden en las zonas quarta i sexta del mapa dialectal de l'Alto Aragon traçau per Mott⁷.

Basam esta hipòtesis de treball en la lectura de la bibliografia especializada i, sobre tot, en la obtencion *in situ* de materials dialectals

---

³ MARTÍNEZ PARÍS [2013: 39-43, 57-59 & 91-92].

⁴ SAROÏHANDY [2005: 223-224 & 330-331]; GRIERA [1925]; BOSCH [1929]; ARNAL PURROY [1998]; MOTT [2009-2010].

⁵ La hipòtesis no é nueva. Se veiga al respecto CASTRO Y CALVO [1955: 177, n. 1]; RUBIO GARCÍA [1955: 158]; COROMINES [1959: 42]; VIUDAS CAMARASA [1983: 8]; i FARO FORTEZA [1989: 71]. Modernament, SAURA RAMI [2017 & 2018] també ha veniu defendent una posicion similar.

⁶ TOMÁS ARIAS [2019].

⁷ MOTT [2010: 84].

que estam sintetizant en estes moments, i que difundirem en la màxima celeritat possible.

A partir de l'anterior hipòtesis de treball, entre 2016 i 2018, vam proceder a enquestar individus naixius antes de 1940. Sinse minusvalorar la importància de la sincronia —que ya conta en bonas descripcions—, mos interesava, sobre tot, indagar en la diacronia i la estructura profunda de la llengua, considerant las concomitàncias del ribagorçano en els romances vecins (aragonés, gascon i pallarés). En conseqüència, hem feit uso de la denominada “extorsion” quan així l’hem considerau oportuno, encara que els més dels materials que aquí presentam els hem obteñiu en sincronia, a través de conversa dirigida⁸.

El resultau principal d'esta investigacion é l'aparicion d'un conjunto d'“isoglossas diacrónicas”⁹ que només viven ya als llàbios u la memòria dels més ancians, i que reforçan tanto el continuo lingüístico entre Benàs i la Baixa Ribagorça occidental quanto la consideracion del ribagorçano coma llengua pont entre aragonés i pallarés.

2. FONÉTICA

En relacion a la fonética, encomençarem en l'acentuacion, i dedicarem unas observacions al vocalismo, el consonantismo i la fonética sintàctica.

2.1. Acentuacion

Hem constatau la existència de despllaçamento acentual a diversas voces: *Alvaro, angulo, boveda, centimetro, clitoris, decalitro, deposito, epoca, humedas, maquina, matematicas, misèro* ‘miserable’, *quilometro, sabana*. Este rasgo, compartiu en l'aragonés, l'alto-ribagorçano, el gascon i el francés, se troba molt estigmatizau avui, i ha originau

---

⁸ VENY [1986: 82].

⁹ VENY [1986: 125].

ultracorreccions coma *màmpara* i *sónoro*¹⁰.

2.2. Vocalismo

Parllant de la ubertura vocàlica al pallarés de la Vall d'Àneu, Sistac ya va percibir que eva un fenómeno compartiu pel gascon i el lliterano, i que alcançava “l’extrem sud de la Baixa Ribagorça”¹¹.

En efecto, per lo que a Fonz respecta, podem confirmar que se trata d’un fenómeno ben habitual als derivaus dels sufixos llatinos -ARIUS, -ARIA i -ATŌRIU, -ATŌRIA així coma a determinaus grupos vocals i consonànticos, contextos fónicos i terminacions. El fenómeno reapareix a la morfologia verbal, i coincide en el gascon i el pallarés¹². Éstes son alguns dels exempllos documentaus:

—Derivaus dels sufixos llatinos -ARIUS, -ARIA, -ATŌRIU, -ATŌRIA: *almendrèra*, *amuguèra*, *ansèra*, *baguèro*, *bombèro*, *cafetèra*, *caldèro*, *Calvèra* (macrotopónimo), *cantadèra* ‘que canta molto’, *carbonèra*, *carretèra*, *chuminèra*, *colchonèro*, *coponèra*, *crabèro*, *escalèra*, *esgarrapadèras* ‘patas de las gallinas’, *esparraguèra*, *farinèra*, *femèro*, *foguèra*, *fregadèra*, *frontèra*, *galèra*, *gallinèro*, *gesèra* ‘fàbrica de ges’, *granèro*, *hespitalèro*, *llironèro*, *madèro*, *malgastadèra*, *manèra*, *manèro* ‘percha curta pa cullir olivas u amellas’, *masadèra*, *mondonguèro*, *morèra*, *noguèro*, *olivèra*, *pallèro*, *panèro*, *pllantèro*, *reidèra* ‘que riu molto’, *robadèra*, *romèro*, *sarguèro*, *serbèro*, *soltèro*, *sombrèro*, *tercèra*, *tilèro*, *travesèro*, *turronèro*...

—Derivaus del sufixo -ŌTTU: *chicòta*.

—Vocal /e/ tónica procedent de -Ē- llatina: *mèrda*, *pèu*.

—Vocal /ē/ + /r/: *cèra*.

—Diftongo /ai/: *fèr* (<llatin vulgar *FAIRE <FACERE), *èra* (<ARĒA).

—Contexto fónico e_i: *catupèrio* ‘tribulacion’, *cèclla* (<àrabe SĀQIYAH), *cemintèrio*, *comèdia*, *Eusèbio*, *mèdia*, *misèria*, *prèmio*, *sèrie*.

—Contexto fónico e_u: *orèmus*.

¹⁰ ROHLFS [1970: 161-162]; TOMÁS ARIAS [2008: 40]; SAURA RAMI [2003: 43]. LAUSBERG [1976: I, 282-291] informa de que existe igualment en retorromànic i en els dialectos septentrionals d’Itàlia.

¹¹ SISTAC I VICÉN [1998: 63]. Pa més detalles, *vid.* SISTAC I VICÉN [1993: 40-41].

¹² *Cfr.* BEÀ PONS [2016: 60-103].

—Grup *e* + *g*: *rècia*, *rècio* (<RĪGĪDU), *rèlla* (<REGŪLA).

—Grup *e* + *gr*: *alègre*, *nègra*, *nègro*.

—Terminacions en *e* tónica: *cafè*, *tambè*, *tamè*.

—Diftongo /eu/: *herèu*.

—Las *es* tónicas a la morfologia verbal: *fèr*, *fèva*, *fèvam*, *fèvan*, *fèvas*, *sèr*, *vèr* (variacion castellanizada de *veyer*). Deviu a la gran vitalitat de la ubertura vocàlica en els derivaus del sufixo llatino -ARIUS, i deviu a l'analogia en ARĒA, é molt habitual que la segunda, tercèra i sexta personas del pretérito imperfecto d'indicativo del verbo *ser* presenten també ubertura vocàlica: *èras*, *èra* i *èran*.

—Vocal /o/ tónica procedent de -Ō- llatina: *Còsta*, *còva*, *flldco*, *fòc*, *La Fòrça* (microtopónimo), *Ròda* (macrotopónimo).

—Vocal /o/ tónica procedent de -Ū- llatina: *ròt* (<RŪCTU), *ròya*, *ròyo*.

—Vocal /o/ tónica procedent del diftongo /aw/: *còsa*, *mòro*, *pòco*.

—Contexto fónico o_i: *Ambròsio*, *Antònia*, *Antònio*, *Bonòsio*, *cotòfio* 'personage ridículo', *història*, *Honòrio*, *hòstia*, *matrimònio*, *memòria*, *nòvia*, *nòvio*.

—Diftongo /ow/: *bòu*, *jòu*.

—Altros casos: *ababòl*, *catabòl*, *pinyòl*, *Ricòl*.

Junto a la ubertura vocàlica, hi destacarem una de las características definitòrias del ribagorçano: l'adiftongacion no sistemàtica de las vocals -Ĕ- i -Ō- tónicas llatinas. El pròpio topónimo Fonz é ben sintomàtico al respecto. En hem sabiu documentar estes casos, d'adiftongacions: *aparcamento*, *ben*, *bon*, *bona*, *bòu*, *calent*, *corda*, *còva*, *dente*¹³, *Deu*, *dona*, *espona*, *festa*, *fòc*, *fora*, *La Fòrça* (microtopónimo), *fort* (<FÖRTE), *hiver*¹⁴, *mentras*, *mèrda*, *neu*, *ou*, *pedra*, *perna*, *pèu*, *pigota*, *porta*, *tempo*, *terra*, *trincacols* 'puesto peligroso', *tron*, *vergonya*, *volta*. L'adiftongacion torna a apareixer a las personas primèra, segunda, tercèra i sexta del present d'indicativo dels verbos de la primèra conjugacion: *conto*, *contas*, *conta*, *contan*; *desperto*, *despertas*, *desperta*,

¹³ Evidentment, estam devant d'una voz semicastellanizada, a l'igual que *tempo*.

¹⁴ Grafiam el término tal i coma mo'l van referir, si ben pareix raçonable pensar en una forma ribagorçana *hivèrt, en consonància en las de las vecinas localidaz de Calasanz, Peralta, Gavasa i Zanui. Vid. al respecto SISTAC I VICÉN [1993: 250].

despertan. Se trata d'un fenómeno que cuestióna l'adscripcion del ribagorçano a l'espàcio aragonés, i el relaciona en altras llengüas romànicas coma el portugués, el gallego, el catalan, l'occitano, el francés, el franco-provençal, l'italiano, el sardo i el rumano¹⁵.

La metafonia suposa un altro fenómeno de relevància, pus se da en aragonés i alto-ribagorçano¹⁶. La hem atestiguau a voces coma *buixo*, *churro*, *curto*, *furno* i *urmo*.

Per fin, farem referéncia a una sèrie de dinàmicas que, en líneas generals, coinciden en las mutacions vocàlicas del pallarés¹⁷:

—Càmbio /a/ > /e/: *rejola*, *tresbordo*, *tresformador*, *trespasar*, *trestocar*.

—Cayida de la /a/ i de la /e/ pretónicas en contacto en /r/: *brenar*, *carbaça*, *espiritista*.

—Càmbio /e/ > /a/: *jharsé*, *raventar*, *rastol*.

—Càmbio /e/ > /i/: *cemintèrio* (cfr. portugués *cemitério*), *espillotar* 'sacar la pell', *ixiriu*, *ginol*, *girmaneta*, *ringlla*, *sinyor*.

—Càmbio /e/ > /o/ adevant de -rr: *vorruga* (cfr. aragonés, gascon i pallarés *vorruga*).

—Càmbio /e/ > /u/: *chuminèra* (<francés *cheminée*).

—Càmbio /i/ > /e/: *becicleta*, *cevil*, *vesita*, *vevir*.

—Càmbio /o/ > /u/: *brutar* 'sallir una plllanta', *casúrio*, *churiço*, *clubaca* (<CLOĀCA), *cullir*, *cullon*, *cunejho*, *cusir*, *fuguèra*, *furniga*, *Jusep*, *lu hi*, *pruhibiu*, *Pulicia*, *rullar* 'rollar: pasar el ruello', *rumèro*, *tusir*.

—Càmbio /f/ > /p/: *Permina*, *Pernando*. Esta pronunciacion la va detectar Saroïhandy a Esterri d'Àneu: *Va dir als seus peligresos*.

—Persisténcia de /u/: *butico* (<BÛTTE), *cun* (<CUM), *Turíbia* (<*TURIBIA).

—Pronunciacion [j] de /y/: *ròyo* ['rɔjo], *ya* [ja], *yo* [jo].

¹⁵ MENÉNDEZ PIDAL [1980: 110-152]; LAUSBERG [1976 I: 210 & 219]. Tornam a trobar bell caso d'adiftongacion a Gistau: *esquirol*, *folla*, *fora*, *merda*, *peu*, *roda*, *vergonya*. Vid. DG [s. v.].

¹⁶ Pa l'aragonés, vid. VÁZQUEZ OBRADOR [2011: 149-151]; pa l'alto-ribagorçano, SAURA RAMI [2003: 59].

¹⁷ Cfr. BEÀ PONS [2016: 114-146].

2.3. Consonantismo

Ya hem dito que un rasgo definitòrio del ribagorçano é l'adiftongacion no sistemàtica de las vocals -Ē- i -Ō- tónicas llatinas. Pus ben, no menos singulars resultan las palatalizacions de la lateral en posicion inicial, interior i final, així coma las palatalizacions dels grupos llatinos BL-, CL-, FL-, GL-, PL-, i la del grupo interior -r'l- romance.

Las llenguas romànicas suelen palatalizar els grupos consonànticos més lateral, pero la palatalizacion de la lateral inicial només se da en asturiano, en llenguadociano de Foix i en catalan, i únicament estes dos palatalizan també la lateral en posicion final¹⁸. Hem d'advertir, empero, que la palatalizacion de lateral en posicion final é ya un fenómeno extinto a Fonz, documentau a las paraulas *coscoll*, *gorgoll*, *margall* i *treball*¹⁹. Per lo que fa a la cronologia del fenómeno, Coromines postula que la palatalizacion de *l-* inicial podria remontar-se a inícios del sigllo IX, i comenta que apareix ya a documentos d'Uvarra del sigllo XI²⁰.

La palatalizacion dels grupos llatinos ya referius concurre en italiano, franco-provençal i llenguadociano de Foix, dende aon se projecta enta Ribagorça, Llitèra i l'extremo meridional del Baixo Cinca²¹.

La palatalizacion del grupo -R'L- finalment, é un rasgo privativo del ribagorçano a esta part de la Romània, si ben no guaire prolífico a Fonz. L'hem documentau només a *burla* (<*BURRULA) i *verllanco* (<VĪRĪDE), una reelaboracion.

Continuant en l'apartau del consonantismo, cal detenir-mos en l'asimilacion del grupo -nd> /n/. Esta evolucion va existir en aragonés antigo, pero, a diferència del gascon, del ribagorçano i del catalan, no va tenir continuïtat a la llengua viva. Per esta raçon, ROHLFS [1970: 155] va advertir ya en gran perspiciàcia que “cette assimilation est inconnue” en

---

¹⁸ LAUSBERG [1976 I: 313, 333-334 & 341-343]. Sobre el llenguadociano de Foix, *vid.* DELEDAR I POUJADE [2001: 23].

¹⁹ *Coscoll* figura a un cuento inédito de José Omenat titulau *El fillo furtau* [1982], que va resultar premiau a Balbastro. Hem accediu al manuscrito mecanografiu que encara guardava la família, a qui agradeixem la suya amabilitat, pa publicar-lo próximament. *Gorgoll* i *margall* se troban al vocabulàrio compilau per VENÍTONE [1994]. En quanto a *treball*, apareix al pregon de Víctor Torrente Cossín, datau en 1866.

²⁰ COROMINES [1976: 72 & 82].

²¹ SAURA RAMI [2003: 80, n. 145]; DELEDAR I POUJADE [2001: 23]. En general, *vid.* VIUDAS CAMARASA [1979].

aragonés²². A Fonz, tenim els casos d'*afunir*, *brenar*, *espona*, *esponal*, *fona*, *gran* i *mon*.

La *-r* final, a l'igual que a Ansó i Gistau, é muda en ribagorçano. Se trata d'un fenómeno galo-romànic que també encontram en gascon i pallarés²³. De gran presència a la llengua viva, puede sentir-se, incluso, pa monosílabos tipo *bar*: *Ya sólo n'hai un bar* [ba]. Manimenos, la norma é que ixas *-r* finals s'articulen, igual que la de la preposicion *per*, aon només cai per fonética sintàctica devant de l'articllo: *Dava la vuelta pel llugar* [pelɫu'ɣa]; *I allí estavam, per las cabanas* ['pelas].

2.4. Fonética sintáctica

Concluirem l'apartau de fonética aludint a alguns rasgos producius per fonosintàxis: la elision vocàlica, l'anficllisis i las asimilacions consonànticas.

La vocal inicial s'elide quan entra en contacto en *de* i *que*: *Vam ir al Mas de Moner, a tres quilómetros d'Alins*; *D'este tiempo enta devant*; *Doce u trece panals d'ixes*; *Una faixa d'órdio*; *Adormidet debaix d'una albarda*; *Nomàs que al sembrar-las dixas tres u quatro granos* ['kal]; *La casa que estava embruixada* [kes'taβa]; *Tamé mos divan que isem a esperar los Reyes* ['kisen]; *Resulta que tenivan que operar la nieta* [kope'ra]; *Que no mos metan con la maquinària que usaz vusatros* [ku'saθ]. A més a més, la /e/ inicial àtona desapareix dimpués d'una paraula acabada en /a/: *La estraleta i el camal, que le divan tricallon* [lastra'leta]; *La Monumental de Barcelona era de los amos, i le davan una entrada* [unan'trada]; *Después ya veniva la remolacha pa escoronarla* [paskoro'nala]. Toz estes fenómenos d'elision vocàlica els trobam també en aragonés, alto-ribagorçano, mezquinés, pallarés i urgellenco²⁴.

L'anficllisis del pronom é un fenómeno pròpio del catalan, l'occitano, el francés, el retorromànic i l'italiano²⁵. Se da igualment en ribagorçano: *M'ha veniu que tiene un cocho con la pata rompida*; *Viviva*

²² Pa més detalles, *vid.* SAURA RAMI [2003: 94-95]. A Gistau, empero, hi trobam *brena*, seguntes DG [s. v. *brena*].

²³ ALVAR [1978: 24-26]; MOTT [1984: 20]; ROHLFS [1970: 150]; BEÀ PONS [2016: 184-185].

²⁴ SAURA RAMI [2003: 116]; QUINTANA I FONT [2012: 30]; BEÀ PONS [2016: 106-114]; RIERA I RIERA [1992: 52].

²⁵ LAUSBERG [1976 II: 171-187].

con nusatros, pero ya el va conocer mui gran [jal 'βakono'θe].

En fin, querriam remarcar las asimilacions consonànticas de *tamé* i *tapoc*. La primèra é la forma habitual en el ribagorçano de la Villa —no així *també*, en una freqüència d'uso molto menor. *Tamé*, la variant asimilada, é compartida en l'alto-ribagorçano i el pallarés²⁶. En quanto als derivaus de *TAM PAUCU, hi coexisten diversas variants, a un mateix informant i tot: *tampoco*, *tampó*, *tapoco* i *tapoc*. Ara ben, si *tapoco* s'ha documentau a tot l'Alto Aragon, *tapoc*, només a Ribagorça: *La yaya tapoc en teniva*. É una variant coneixida en gascon (*tapauc*) i pallarés (*tapoc*)²⁷.

3. MORFOSINTÀXIS

Tratarem aquí diversas qüestions, a saber: l'articllo determinau *els*, l'alomorfo /-os/ de formacion de pllural, els demostrativos, els posesivos, els interrogativos i relativos (*qual*, *que*), els indefinits (*bel*, *brenca*, *cap*, *guaire*, *molto*, *pas*, *prou*), els pronoms personals (*nusaltros* i derivaus, *otri*), els incrementos verbals (*mos*, *tos*, *li*, *lis*, *hu*), las preposicions (*a*, *en*, *enta*, *per*) els advérbios i els verbos.

3.1. Articllo determinau

A la Romània, pueden distinguir-se dos estratos derivaus del llatín en relacion a l'articllo determinau: la uno va conformar-se a partir d'ÏPSE, i ha perviviu en catalan salau, balear i sardo; l'altro, a partir d'ÏLLE. Este estrato ha evolucionau d'un modo distinto seguntes condicions fonético-sintàcticas, originant las formas mayoritàrias avui a las llengüas romànicas²⁸. Així, en aranés, el sistema d'articllos està formau per *eth/er*, *era*, *es*, mentras que, en pallarés, alternan *el*, *la*, *les* i *lo*, *la*, *les*²⁹. A tot l'aragonés de Sobrarbe, dende Tena hasta Gistau, els articllos son

---

²⁶ SAURA RAMI [2003: 207]; BEÀ PONS [2016: 188].

²⁷ La extension de *tapoco* en aragonés ha estau analizada per TOMÁS ARIAS [2016: 334-338]. Sobre *tapoc* en gascon i pallarés *vid.*, respectivament, ROHLFS [1970: 194] i BEÀ PONS [2016: 188].

²⁸ LAUSBERG [1976 II: 208-217].

²⁹ IEA [2015: 17]; BEÀ PONS [2016: 195-200].

el, la, es, las, formas que, en contacto en las preposicions, generan una extensa gama d'alomorfos³⁰.

Al ribagorçano de Fonz, el sistema comun queda conformau per *el, la, los, las*, mes hem puesto sentir encara de viva voz l'articllo masculino pllural *els*: *Cojhevan els Alemans una capaceta, i ivan pom-pom per las casas; Se llevantavan pronto, i ya cojhevan els bajhes, i hala, a marchar al monte*.

A l'igual que sucede en alto-ribagorçano i mezquinés, la lateral puede eliminar-se devant de consonant: *Per lo menos no bramavan como es burros; Ixo, pa crios: es grans ya no se'l creevan; Es moços se tenivan que llevar pa dar de comer a las mulas; La empana, el tocino bllanco i es pernils...* Esta variant *es*, que ha perdurau agllutinada a la microtoponímia local (*Los Escloces*), la va documentar ya Griera a Fonz a inícios de sigllo XX³¹.

Son també habituals las contraccions en las preposicions *a* i *de*: *I padre va marchar allà alto a's Masez; No queriva acercarse a la garba d'es punchaços que se pegava*.

3.2. L'alomorfo /-os/

É ben sabiu que l'alto-ribagorçano, coma el catalan, construye els pllurals recurrint a l'alomorfo /-os/ si el substantivo acabau en /s/ é oxítono i no existe una semivocal u consonant anterior³². El fenómeno ha quedau fosilizau a la reelaboracion sobrarbenca *ploros*, anàloga a la ribagorçana *pllosos*. A Fonz en hem rescatau dos testimònios més, d'este alomorfo: *Que n'hai autobuses u ha iu con el coche d'ella?; No comas tan aprisa, que te vendran gasos*.

3.3. Els demostrativos

El sistema de demostrativos de primèra persona é en baixo-ribagorçano *este, esta, estes, estas*, en consonància en el gascon de

³⁰ Se veiga SAROIHANDY [2005: 288, 299, 325 & 387]; i TOMÁS ARIAS [2008: 41].

³¹ Sobre l'articllo ribagorçano *els*, vid. SAROIHANDY [2005: 210, 222, 374]; i SAURA RAMI [2003: 116 & 121]. La elision de la lateral al Mezquin, a QUINTANA I FONT [2012: 71]; el testimònio de Fonz, a GRIERA [1925: 230].

³² SAURA RAMI [2003: 131-132].

l'Alta Bigorra i el valencià. Este sistema s'aparta de l'alto-ribagorçano, on, dende la línia Campo-Mèrlli-Villacarlle-Visalibons, concurren ya (u el fèvan) las formas *iste, ista, istes, istas*; pero coincide en el d'Alins, Zanui i Calasanz³³. El masculino plural, además, fluctua a *estos*: *Dispués ya va venir estes colchons d'ahora; Qué ben les iria pa uno d'estos mocez!*

El sistema de demostrativos de la segunda persona, en cambio, enllaça en l'aragonés i, parcialmente, el ribagorçano: *ixe, ixa, ixes, ixas*. Del mateix modo que *estos*, el masculino plural oscila entre *ixes* i *ixos*: *Per astí per ixes ferrinyals divan que n'haeva como unos engullidors; Ixos patos los matavam con una estralada.*

Una novetat d'interés en relacion a este sistema é que hem documentau l'arcaísmo *aixó*, tanto enquestant-lo en diacronia coma de manera espontània: *Aixó dixá-lo a la nevera*. Este pronom neutro va existir en occitano, i é pròpio de l'alto-ribagorçano i el catalan, així coma de las vecinas localidaz de Peralta, Gavasa i Santisteve³⁴. Ha de relacionar-se també en las formas ribagorçanas *çò* i *allò*³⁵.

Tancarem este subapartau en un comentàrio sobre sintàxis formal. Hem percibiu que els demostrativos *esto, estos, ixo* i *ixos* adquieren en la oralitat un valor polisémico: *En haeva abaix un esto, i baixava allí la morqueta; Mos comevam dos u tres estos, i fevam un poquet de sopa; Lo que màs ixo t'acordas é de la Guerra; En los ixos d'Urria, allí n'haeva una cova grandiosa*. El género no cambia encara que el nom al que substituyen seiga femenino: *Quan se va parar un poco la ixo, vam baixar a La Força [la Guèrra]; Me va meter las ixos pa que no me fese mal [las mans]*. Pensam que este fenómeno podria explicar-se pel abuso del demostrativo de segunda persona, que en la llengua viva arriba a assumir las funcions de l'articllo determinau.

---

³³ ROHLFS [1970: 188]; MASCARAY SIN [2013: 214]; SAURA RAMI [2003: 139-140]; GIRALT LATORRE [1998: 105-108].

³⁴ SAURA RAMI [2003: 142]; GIRALT LATORRE [1998: 107].

³⁵ Sobre *çò* i *allò* en ribagorçano *vid.*, respectivament, GIRALT LATORRE [1998: 109, n. 278]; i TORRODELLAS [2011: 50]. Anotarem també que LOZANO SIERRA & SALUDAS BERNAD [2005: 38] consignan el fòsil *alló* a l'aragonés de Bielsa.

3.4. Els posesivos

L'antiga vida tradicional ha influïu en l'uso dels posesivos a Fonz, que coincide en el de las localidaz vecinas d'Alins, Calasanz, Zanui i Santisteve, així coma en el de Castigalèu i l'alto-ribagorçano³⁶. La gent d'edat reservan el posesivo *suyo* i derivaus (*suya, suyos, suyas*) pal tratamiento de respeto, de forma que pal posesivo de tercera persona acuden a *d'él* i derivaus (*d'ella, d'ellos, d'ellas*)³⁷. Tan é així, que quan indican la paternitat, son habituals las construccions pleonàstiques de genitivo ('su + parentesco + de + nom/pronom'): *Su mare del Medianon con Castro eran hermanos; I mos diva su mare d'ixes mocez: "Manuel! Manuel! Que vienen los avions!"*; *Sus pares d'ésta ivan con el siglo*. Dita estructura existiva ya en llatín vulgar, i é també comun en portugués, castellano, mezquinés i valenciano³⁸.

Per altro costau, la utilizacion dels posesivos àtonos precedius d'articllo no é tan sistemàtica coma podria pensar-se a primèras, sino que se troba condicionada tanto per la posesion a la que s'alude quanto pel interlocutor u interlocutors que se tiengan devant el momento de fèr-lo. La Divinidat la refieren sempre sinse articllo: *Una vez Nuestro Senyor me va fer un milagro*. Ni la casa ni las *suyas* propiedaz las refieren mai en el posesivo *mio*: *En casa nuestra, papà va criar mucho vino; El van matar unos quilómetros fuera de la nuestra torre; Los crios del maestro se van criar con la nuestra leche; La que està aquí devant de casa vuestra la van fer de después; Vivivan [els yayos] en casa d'él [del yayo]*.

L'uso dels posesivos reviste una variedat encara més gran quan expresan relacions de parentesco. En general, el parentesco sanguíniu s'indica sinse articllo ni posesivo: *Va ir yo a buscar vino con papà a la bodega de yaya; I padre va marchar allà alto a's Masez; I mamà el meteva allí, i después el partiva; Mamà era joven quan se va casar*. Ara

---

³⁶ GIRALT LATORRE [1998: 115-126]; MONERS I SINYOL [2008: 50-51]; SAURA RAMI [2003: 143-146]. A este respecto, resulta ben ilustrativo l'uso consignau a Bielsa per SAROIHANDY [2005: 295]: *Di-les a's vuestros que les digan a's nuestros que baixen mañin*.

³⁷ Se pense que, originalment, el tratamiento de respeto s'utilizava incluso pa dirigir-se als própios progenitors. Este rasgo existe també a Andorra seguntes RIERA I RIERRA [1992: 550].

³⁸ LAUSBERG [1979: II, 232-233]; QUINTANA I FONT [2012: 73]; BALLESTER [2019: 46].

ben, també puede indicar-se a través d'un articllo u d'un pronom àtono, uso que coincide en el portugués, el catalan, el sardo, els dialectos italians i el rumano³⁹: *Estava el pare en la puerta casa; M'acordo yo de sentir-le dir al pare mio que ivan a Pomar a vribar; De yayos en va conocer a uno solo: el yayo de la mare; A mi mare le van fer el casúrio como se feva antes; Porque ixas crabas resulta que la tia teniva una torre; La tia Leonor i el tio Floréncio se van quedar mui chiquerrins.* Las referéncias al parentesco político permiten un uso distinto: *Sabes quí el va tirar, el llavadero? El mio joven.* L'articllo puede omitir-se quan s'indican relacions conyugals i filials: *l'home; la dona/la muller; el zagal; la zagala...* Els posesivos del tipo *el mio home, la mia muller u el nuestro zagal* apareixen més fàcilment si l'interlocutor no é de casa. Home i dòna, finalment, pueden apelar-se entre ells a través del vocativo *tú, pare i tú, mare.*

3.5. Els interrogatius i relatius

Dels interrogatius i relatius, analizarem *qual* i *que*. L'interrogatiu *qual* presenta unas formas *qualo, quala*, actualment estigmatizadas, que existivan també en catalan antigo i han sobreviviu al Mezquin⁴⁰. En efecto, estas formas enfatizan l'objeto concreto entre un conjunto d'elementos ben determinaus, per oposicion a *qué*: *Qualo va?* [un equipo de fútbol, a la clasificacion]; *De qual vino quiers?*; *La yerba pal ganau, segun quala, pa ir ben ha de ser seca; Va dir: "Quala é la que sabe cusir?". Todas vam dir: "Yo, yo, yo, yo!"*.

En funcion de relativo i precediu de *lo*, *qual* adquire un valor conclusivo coma en alto-ribagorçano: *Lo qual, que el va llamar i él me va subir a Fonz*⁴¹.

També coma en alto-ribagorçano, el relativo *que* trasciende las funciones de sujeto i complemento directo, i en asume d'altras (complemento del nom, complemento circunstancial): *I nusatros mos*

³⁹ LAUSBERG [1979: II, 235-236].

⁴⁰ DCVB [s. v. *qual*]; QUINTANA I FONT [2012: 73].

⁴¹ SAURA RAMI [2003: 152-153].

*agarravam al cambion del pan, que el chófer era Bernardo el del Mas de Clua; Teniva yo cinco anyos que mos va pillar la Guerra; Una casa mui gran que vivivam siete u ocho famílias*⁴².

3.6. Els indefinius

Els indefinius que mos agradaria de considerar son *bel*, *brenca*, *cap*, *guaire*, *molto*, *pas* i *prou*. Toz ells son pròprios de l'espàcio occitano-romànic, i toz ells, sacau que *cap* i *pas*, han estau examinaus atentament per Tomás Arias⁴³.

Bel, *bella*, que a Fonz ha perdiu la palatalizacion de la lateral en posicion final típica del ribagorçano, é un indefiniu compartiu en l'aragonés, el gascon i el catalan de Ribagorça i la Llitèra⁴⁴. Existe també al ribagorçano d'Alins, Calasanz, Zanui i Benàs⁴⁵. Els exempllos documentaus coinciden en els descrits per Tomás Arias. L'indefiniu s'utiliza en singular, i modifica noms relacionaus en la cronologia i las cantidaz: *Bel trocet vena, repllegar-ne pa poder calentar-mos; Nusatros vam llevar bella tonelada i média de remolacha*. Antecedent a *còsa* i *pòco*, a més a més, construye els pronomes equivalents al castellano *algo*: *Quiçàs s'ha refriau bel poco; Las vacas comevan bel poquet pienso i alfalz*. Només hi anyadirem que, en ocasions, l'indefiniu expresa també un matiz de probabilitat: *Como meta la mano i saque el cuchillo, bella cuchillada me pegarà* [potser me la pegue]; *Con quatro trapos u no sé cómo, que a lo millor le darian bella monya, la va vestir* [potser la hi van dar].

Brenca enllaça de nuevo en l'aragonés, el gascon i el catalan de Ribagorça. Funciona també a Alins, Calasanz, Zanui i Benàs⁴⁶. Constituye un quantificador oposau a *tot*, pero també ha assumiu las funcions de *pas*: *Esta olivera la hem de tirar sin parar brencia!; Yo no en tiengo brencia, de memòria; Ixo no te'l farà brencia*. Conformia la

---

⁴² Pa l'alto-ribagorçano, *vid.* SAURA RAMI [2003: 151-153].

⁴³ TOMÁS ARIAS [2016: 63-136].

⁴⁴ TOMÁS ARIAS [2016: 63-90].

⁴⁵ GIRALT LATORRE [1998: 142]; SAURA RAMI [2003: 158-159].

⁴⁶ GIRALT LATORRE [1998: 156]; SAURA RAMI [2003: 156]. En general, *vid.* TOMÁS ARIAS [2016: 116-118].

locucion *ni poco ni brencia*, anàloga al catalan *ni poc ni gens*.

Enquestant-lo en diacronia, hem obtingut l'indefiniu *cap*. Se trata d'un indefiniu típicament occitano-romànic, pròpio del gascon de Coserans i del catalan, pus l'aragonés recorre a *garra*⁴⁷. Goça de plena vitalitat a Santistevé i Benàs, i va documentar-se a Campo i Llaguarres⁴⁸.

L'uso de *guaire* (<fràncico *WAIGARO) é ya pràcticament residual, i se reduce a oracions negatives i a la construcció enfàtica *no guaire!* (castellano *¡No poco!*): *No se troba guaire ben; Pos no n'hai guaire, de membrillo allí; “Como s'heigan encapau las de la Torre nuestra...”. No guaire! Se van encapar las nuestras i las d'ellos*. Este indefiniu existe en gascon, pallarés i rosellonés, així coma en catalan general (*gaire*), francés (*guère*) i italià antic (*guari*). É comun a tot el ribagorçano, si ben en alto-ribagorçano observa uns usos específics emparentaus en l'aranés i el franco-provençal. Quanto a l'aragonés, la primèra referéncia lexicogràfica data d'inícius del siglo XVIII, i s'ha documentat a tot el domini comprendit entre Echo i Gistau⁴⁹.

É ben conegut que el llatín *MULTU* va dar en aragonés *muito*, indefiniu que va penetrar a llugars de Ribagorça occidental coma Estadilla i Estada⁵⁰. En ribagorçano, manimenos, la voz pròpia majoritària é *molto*, solució que, coma ya va observar Coromines, indica la existéncia “d'un parlar mixt ja antic, diferent alhora del català i de l'aragonés medieval”⁵¹. L'indefiniu *molto* el trobam a Benàs, Llaguarres i Torres, mes també a las vecinas localidatz d'Alins, Calasanz, Zanui i Santistevé⁵². Pus ben, ésta, no *muito*, é la forma que hem obtingut a Fonz enquestant-la en diacronia, i de manèra espontània: *No en feigas molto!* [d'alioli]⁵³.

L'indefiniu *pas* é un altre element de clar sabor occitano-romànic, pero, a diferéncia de lo que sucède en francés i occitano, el

⁴⁷ ENSERGUEIX [2012: 46]; TOMÁS ARIAS [2016: 110-114].

⁴⁸ GIRALT LATORRE [1998: 143]; SAURA RAMI [2003: 159]; MASCARAY SIN [2013: 89]; SAROÏHANDY [2005: 348].

⁴⁹ REDONDO LANZAS & TOMÁS ARIAS [2006]; TOMÁS ARIAS [2016: 128-135].

⁵⁰ TOMÁS ARIAS [2016: 126-128].

⁵¹ COROMINES [1959: 42].

⁵² SAURA RAMI [2003: 161-162]; SAROÏHANDY [2005: 211 & 348]; GIRALT LATORRE [1998: 150-151].

⁵³ Negacion a la que, en propietat, hi hauria d'aparèixer l'indefiniu *guaire*.

suyo uso no é oblligatòrio pa construir negacions a este costau del Pirinèu, ni en l'aragonés de Sobrarbe, ni en ribagorçano, ni en catalan. A Fonz, *pas* matiza las oracions negativas, i en construye de dubitativas i interrogativas: —*No en llevo pas tanta!* —*Sí verdat!*; *Prefiero ir a comprar allí que no pas al Mercadona*; *No sé pas si saldrà el sol*; *Oi, no sé pas si criticarà tanto como ella*; *Que mo'l ha dicho pas?*; *Que l'he visto pas?* En las oracions dubitativas, la partícula equivaldria al castellano *dudo mucho que*, mentras que las interrogacions funcionan coma *¿Acaso...?* Els usos negatius de *pas* se dan en alto-ribagorçano, i els negatius i interrogatius, a las poblacions d'Alins, Calasanz, Peralta, Gavasa, Zanui i Santisteve⁵⁴. En altro orden de còsas, la partícula apareix a las estructures *no pas!* i *no pas poco!*, que sirven pa imprimir a la negacion un matiz irónico anàlogo al de la construccion *no guaire!*

Terminarem este subapartau dels indefinits en *prou*, evolucion del llatín PRŌDE compartida per tot l'aragonés (*pro*, *prou*), el gascon (*pro*) i el catalan (*prou*). En ribagorçano, *prou* presenta variacion de número, i funciona coma quantitativo i pronom indefiniu: *Una vez vam fer un carrascal, i prous dias vam estar allí*; *Le'n va ver yo fer prou veces*; *Va pasar a Frància i van venir con salut, que ya era prou*. A nivell pragmàtic, *prou* adquire un ton aseveratiu u irónico, segunes el context: *Pos prou, que me quiero casar*; *Sí, prou! Ya lo creu!* [no me'l creigo]⁵⁵.

Un aspect que ha pasau desapercibiut en relacion a *prou* son las construccions enfàticas d'este indefiniu quan va precediu pel advèrbio *ya*: *Ixo ya el sé prou, no cal que me'l digas*; *Ya me'l penso prou*. Son tan comuns a la llengua viva, que en hem detectau un calco sintàctic al reproduir un diàleg en castellano: —*¿Qué le pasa, madre?* —*¡Ah, ya lo sabes tú bastante, ya!*

⁵⁴ SAURA RAMI [2003: 157]; GIRALT LATORRE [1998: 317].

⁵⁵ Pa toz estes usos, *vid.* TOMÁS ARIAS [2016: 135-137].

3.7. Els pronoms personals

Acerca dels indefinits adjectivos i els pronoms personals, hem documentat las formas *altra*, *naltres*, *nusaltries* i *nusaltros*. *Altro* i *naltres* las hem sentiu de viva voz: *I en haeva una altra; Ai, pobres de naltres!*; *nusaltries* i *nusaltros*, en càmbio, las hem obteniut per encuesta directa.

Nusaltries i *naltres* responderian a una evolucion anàloga a CANTHĀRU> *cantre*. La variant *naltres*, de tipo pallarés, apareix també a la Zona C de l'alto-ribagorçano⁵⁶. En quanto a *nusaltros*, està documentada a Sobrarbe, i é la forma pròpia de Santistevé i Benàs. A Fonz la va referir Griera a inícios del sigllo XX, junto a *vusaltros*⁵⁷. A la llengua actual, els pronoms habituals son *nusatros* i *vusatros*, que ya ceden paso a *nusotros* i *vusotros* per presión de las formas castellanas: *I nusatros mos vam tenir que gitar llargos en la era pa que no mos se'n llevase; Nusatras en aquel corral de Sarteneta criavam patos charradors*. Els pronoms *nusatros* i *vusatros* se dan també a las vecinas localidaz d'Alins i Zanui, mentras que *nusaltries* éva una forma coneixida a Estadilla⁵⁸.

El pronom *otri*, emparentat en l'aragonés *otri*, el catalan *altri*, el llenguadociano *autri* i el francés *autrui*, é ya de mal sentir: *He sentiu dir que Ric podeva baixar a cavallo hasta L'Almúnia sin pisar tierra d'otri; No el querria pa casa d'otri*.

3.8. Els incrementos verbals

Al tratar els incrementos verbals, diferenciarem entre els incrementos àtonos *mos*, *tos*, *li* i *lis*, i l'incremento neutro *hu*.

Mos é la forma pròpia del gascon de Coserans, del ribagorçano i de quasi tot el catalan no literari; l'aragonés i el gascon, en general, fan *nos*⁵⁹. A Benàs, hi coexisten *us*, variant septentrional, i *tos*, que continua

---

⁵⁶ BEÀ PONS [2016: 206]; SAURA RAMI [2003: 170]. Pa la gran variacion d'este pronom en catalan, *vid. DCVB* [s. v. *nosaltries*].

⁵⁷ GIRALT LATORRE [1998: 66]; SAURA RAMI [2003: 167]; GRIERA [1925: 230].

⁵⁸ GIRALT LATORRE [1998: 66]; TORRODELLAS [2011: 141].

⁵⁹ ENSERGUEIX [2012: 38]; ROMIEU & BIANCHI [2005: 202].

a la metat oriental de Sobrarbe dende Bielsa hasta Viello Sobrarbe, al catalan ribagorçano i al valenciano. L'aragonés occidental i el gascon, pel contràrio, prefieren *vos*⁶⁰. Els dos, *mos* i *tos*, son els incrementos àtonos majoritàrios en ribagorçano, i reapareixen a Alins, Calasanz, Zanui i Santisteve, localitat aon sonan ['mus] i ['tus], igual que en gascon de Coserans i igual que a Lasquarri⁶¹.

El dativo de tercèra persona a Fonz é *le* i *les*, coma en alto-ribagorçano, mes hem rescatau encara bell caso del dativo *li* i *lis*: *Nyà que li arde la palla!*; *Una vez que llevava una botella li va fer siete foraus*; *I el que no, se lis quedava en el torno*; *Se vei que se lis ne va escapar uno...* Se trata de formas que només pueden escultar-se de personas d'edat avançada: no las hem sabiu documentar d'usuàrios per debaix dels setanta ans. Este mateix dativo està consignau pa Alins, Calasanz i Zanui, aon Giralt ya observa que *le* està despllaçant a *li*. Las formas *li* i *lis*, així las còsas, vendrian a coincidir en las de l'aragonés occidental i en las del catalan, si ben estan documentadas per tot l'Alto Aragon⁶².

Un dato que valoram coma esencial é la obtencion de l'incremento neutro *hu*, documentau de manèra espontània i absolutament inusitada: *La cosa ha empeçau ben, pero ya hu verem*; —*Qué fas, tanto badallar?* —*No hu sé!* El pronom ha perviviu fosilizau també a la voz *tuthusap* 'enterau', que els usuàrios més jovens transforman en *totelsabe*. Este pronom corre paralelo a l'alto-ribagorçano, al gascon *ac* i al catalan *ho*, mes no a l'aragonés⁶³.

Si pasam a las combinacions pronominals, la partícula *hi* compareix pa construir el compllemento indirecto típicament ribagorçano, que, en l'actualitat, ha cediú molto terreno als binòmios aragonesos *le'n* i *les ne*: *A Enrique lo hi van fer: el van baixar con una soga pel balcon*; *Yo*

---

⁶⁰ SAURA RAMI [2003: 175]; SAROÏHANDY [2005: 152, 363, 377, 383, 384 & 389]; DCVB [s. v. *tos*]; ROMIEU & BIANCHI [2005: 202].

⁶¹ GIRALT LATORRE [1998: 71-72]; ENSERGUEIX [2012: 38]. El dato de Lasquarri el coneixem gràcias a indagacions personals.

⁶² SAURA RAMI [2003: 177]; GIRALT LATORRE [1998: 81]; ALVAR [1978: 22]; SAROÏHANDY [2005: 131, 162, 200, 210, 287, 337 & 367].

⁶³ SAURA RAMI [2003: 179, n. 131]; ROMIEU & BIANCHI [2005: 209].

los hie alcançava, i él armava el carro; Iva con una botella a pasar-la-hie per los dalladors; Las monyas sólo pa los màs grans, i ya las hie dixavas. Esta combinacion se situa a la òrbita de l'alto-ribagorçano (*le hi, els hie*), del catalan, del provençal i del sardo⁶⁴. Las mateixas combinacions son també pròpias d'Alins, Calasanz, Peralta, Gavasa i Zanui⁶⁵.

Cllausurarem este subapartau mostrant las combinacions de pronoms personals que hem sabiu documentar a la localitat. Las més habituals son binàrias i ternàrias: *Per ixo te digo que me se va fer de llargo, aquel rato...!*; *Metevam el dente quan te se caeva debaix de l'almada*; *Mos se'n llevavan con cambions*; *Los matachins se lo'n llevavan enta casa i el vendevan*; *Sí, sí: to'me'n estaz jhodent, ya tos apanyaré, ya!* Hem documentau un caso de combinacion quaternària: *Ai, per Dios, que te me la'n llevas!* Este tipo de combinacions se dan igualment en alto-ribagorçano, i en el ribagorçano d'Alins, Calasanz, Zanui, Peralta, Gavasa i Santisteve. Sobre l'orden dels pronoms, invertiu dende el punto de vista del castellano estàndar, hi precisarem que se troba també en aragonés, alto-ribagorçano i italiano⁶⁶.

3.9. Las preposicions

El sistema preposicional é uno dels nivells definitòrios d'una llengua, i tanto en aragonés quanto en ribagorçano denota una estreta relacion en tot l'espàcio occitano-romànic. Farem atencion, aquí, a las preposicions *a, de, en, enta, entre* i *per*.

La preposicion *a* puede elidir-se devant d'un complemento directo: *Ha fichau un jugador gran como un samalandran*; *Han matau un cura*; *Un cepo gran, pa enganchar el llobo*; *Ara fuese, avisariam la veterinària i no se moririan los animals...* Este fenómeno é compartiu pel aragonés, el gascon i el catalan⁶⁷. Per altro costau, la preposicion assume un valor locativo que tornam a trobar en alto-ribagorçano, gascon i catalan: *Al*

---

⁶⁴ SAURA RAMI [2003: 187-188]; LAUSBERG [1976: II, 198].

⁶⁵ SISTAC I VICÉN [1988: 166-168].

⁶⁶ Seguntes l'acertada observacion de SAURA RAMI [2006: 48, n. 60].

⁶⁷ TOMÁS ARIAS [2008: 47-48].

Centro Aragonés de Barcelona fevan baile; Al corral criavam gallinas, i al cabo casa, conejhos.

Alguns régimens i predicaus verbals confeccionaus en *a* difieren dels del castellano⁶⁸: *Como digaz: me conformo a tot* (castellano *conformarse con*); *Les vam sacar la piel [a unas mançanèras] con riesgo a morir-se* (cast. *con riesgo de*); *No corras a venir, que t'avisaré yo* (cast. *apresurarse*); *M'entretiengo a esto* (cast. *entretenerse con*); *Entretien-te a fer-lo* (cast. *entretenerse en*); *Paro cuenta a no caer-me* (cast. *tener cuidado de*); *Han siu buenos los dos, pero mi pare màs a conformar que mi mare* (cast. *ser de buen conformar*); *Mi pare va tardar a venir cinco anyos* (cast. *tardar en*); *Ixo no tenivam costumbre a fer-lo* (cast. *tener costumbre de*)...

A l'igual que en aragonés, gascon i catalan, la preposicion *de* disloca un sintagma nominal en relacion al qual el pronom *en* traça referéncias anafóricas u catafóricas⁶⁹. De més interés resultan els usos temporals que citam a continuacion, expresaus en castellano a través de las preposicions *con, desde i por*: *De doce anyos ya, a picar el huerto; De fa pocos anyos que se'n fa, de Carnaval; Que antes diva que los tocinos se baixavan de Sant Miguel*. En alto-ribagorçano, la preposicion *de* també marca aditaments temporals⁷⁰.

Tal i coma sucitava en *a*, la preposicion *de* configura régimens verbals específics: *Ya vam acordar de posar dos cerrols* (castellano *acordar + infinitivo*); *Està enredant i no m'apetece de marchar* (cast. *apetecer + infinitivo*); *De al primero sí que m'ha costau de veyer-lo, sí* (cast. *costar + infinitivo*); *I dispués una quadrilleta vam determinar d'empeçar a fer-ne* (cast. *determinar 'decidir' + infinitivo*); *Se va empenyar de fer-lo* (cast. *empeñarse en*); *I se'n van venir, tú, que no les gustava d'estar allà* (cast. *gustar + infinitivo*); *Vam intentar de mirar si podevam sacar fondos* (cast. *intentar + infinitivo*); *Ya el siento de dar-te tan mal* (cast. *sentir + infinitivo*); *Él ha siu el primero de dir-lo* (cast.

---

⁶⁸ Els régimens preposicionals han estau analizaus en profunditat per TOMÁS ARIAS [2016: 251-319]. Vid. també SAURA RAMI [2009-2010: 81-82].

⁶⁹ SAURA RAMI [2003: 274].

⁷⁰ SAURA RAMI [2003: 275].

ser el primero en); *Aventa-las, no vale la pena de descascar-las!* (cast. *valer la pena* + infinitivo)...

La preposicion habitual a la Villa pa expresar union é *con*, que coincide en l'aragonés. Ara ben, hi hem atestiguau l'uso residual de la preposicion *en*: *Dispués, en los de Ramoneta el Pep treballavam el Quadron de Sanz*; *Meter-las en mi tio* [las cendras]; *Contino sonea muertos i en que se muere*. Este testimònio é d'un valor excepcional, dau que hem encontrau un paralelo quasi idéntico al cuento escrito per José Omenat l'an 1982: *I los mocez soneant en fantasmas, lladrons i homes del saco*.

La preposicion *en* (<AB <APUD) concurre a tot el catalan occidental. Avui només funciona pllenament en alto-ribagorçano, especialment a la Vall de Benàs, pero la suya extension va estar més gran, i no el dim només pel dato de Fonz. Un romance compilau a finals del sigllo XIX a la vecina Estadilla així el demostra: *Si no hese siu pels reveses/ que va tenir, i los treballos/ en la gent i los cavallos/ ya s'en havria charrau*⁷¹.

La preposicion *enta* (<INTUS AD⁷²) evidéncia las robustas vinculacions entre Gascunya, l'Alto Aragon, el Mezquin, Pallars i Urgell, pus existe (u existiva) a ixes cinc territorios⁷³. A la Villa només reviste la particularitat de que apareix sempre en la forma pllena, no apocopada (*ta*). L'uso é en exclusiva direccional (castellano *hacia, para*): *I antes de marchar ellos enta América, mos van mandar a casa*; *Vam matar un tocino i mo'n vam ir enta Castilló*.

De la preposicion *entre* destacarem dos usos peculiars. Exenta, *entre* puede funcionar coma el castellano *durante*: *Entre el dia fevan lenya: romeros i esgelagas*. Este mateix uso el va documentar Saroïhandy quan va visitar Fonz: *Tot esto que te digo, lo que me va pasar entre dia*⁷⁴. Acompanyant a *que, entre* construye subordinadas temporals de simultaneïdat: *Viene quan quieras, que allí estaré entre que me feiga el*

---

⁷¹ Pa l'alto-ribagorçano, *vid.* SAURA RAMI [2003: 279]; el romance, en COSTA MARTÍNEZ [2001: I, 78].

⁷² Seguntes ROHLFS [1970: 201], pero d'etimologia discutida.

⁷³ Així, ROMIEU & BIANCHI [2005: 391-392]; QUINTANA I FONT [2012: 74]; i RIERA I RIERA [1992: 562], qui cita la preposicion *ta* a Andorra.

⁷⁴ SAROÏHANDY [2005: 224].

café. La estructura existe també en alto-ribagorçano⁷⁵.

La preposicion *per* (<PER), finalment, la trobam en asturiano, aragonés de Sobrarbe, ribagorçano, catalan, occitano, franco-provençal, retorromànic, sardo i italiano. Disentim, per tanto, de la opinion de Giralt, qui la considera “de clara filiación catalana”⁷⁶.

3.10. Els advèrbios

Considerarem ara un conjunto d’advèrbios classificados seguntes seigan temporals, (*alavez, ara, avui, demà, denantes, dimpués, encara, mai, pronto*), nocionals (*així, bé*) u quantificadors (*més*).

L’advèrbio *alavez* ‘en aquella ocasion’, se troba extinto a la llengua actual de Fonz, hasta el punto de que el castellano ha acabau per interferir la locucion *de vez* ‘simultàniament’. Hem puesto documentar-lo en diacronia, pero tenim la certença de que eva l’advèrbio del ribagorçano foncense, pus Saroïhandy el va sentir a la localitat: *Mo’n vam dixer a las doce dadas, i alavez mos vam posar a pelar las trunfas*⁷⁷. Coincide en el gascon *alavetz*, i s’extiende per quasi tot Sobrarbe i Ribagorça, on coexiste en *alavegada*. Per contra, *alora* i derivaus son solucions pròpias de l’extremo occidental de l’Alto Aragon⁷⁸.

Hem comprovau que l’advèrbio ribagorçano *ara* ha perdiu molta vigència en benefici del castellanismo *ahora*: *I ara cobro, voi marchant!*; *Ara la gent no van a defuera*. En aragonés é *agora*.

Hem obteniu en diacronia *avui*, advèrbio pròpio del catalan, i també de Sant Feliu de Veri, Llaguarres, Torres, Zanui, Calasanz i Santisteve. L’alto-ribagorçano fa *hué*, isoglossa que arriba hasta Bielsa⁷⁹. Una variant *ahué* s’utilizava també a Benàs, Castanesa i els llugars del Turbon, si dam crédito als datos proporcionaus per Saroïhandy i Moneva y Puyol⁸⁰. En caso afirmativo, podria relacionar-se en l’advèrbio *ahui*,

---

⁷⁵ SAURA RAMI [2003: 288].

⁷⁶ GIRALT LATORRE [1998: 338].

⁷⁷ SAROÏHANDY [2005: 224].

⁷⁸ Vid. al respecto TOMÁS ARIAS [2016: 346].

⁷⁹ SAROÏHANDY [2005: 292, 349, 378 & 399]; GIRALT LATORRE [1998: 352]; SAURA RAMI [2003: 202].

⁸⁰ SAROÏHANDY [2005: 157], pa Benàs; pa Castanesa i els llugars del Turbon, MONEVA Y PUYOL [2004: 274], qui grafia *hagüé*.

documentau per Saroïhandy a Alós (Pallars), i en el valencià *hui*. El resto de l'aragonés no coneix que el castellanismo *hoi*, que també campa per quasi tot el ribagorçano.

Quan farem la brasada? Demà?; Ya irem demà pel maitino. Advèrbio totalment inusitau en la llengua viva, a diferència de lo que sucède a Benàs, Alins, Calasanz, Peralta, Gavasa, Zanui i Santisteve. La cayida de la *-n* final é un rasgo pròpio del catalan i del llenguadociano que puede concurrir en aranés i ribagorçano, pero no en aragonés. A tenor d'esta voz —i de *bé*, *botó*, *Pilçà* (microtopónimo) i *turró*—, fa l'efecto que Fonz marcava el càmbio d'isoglossa entre Estadilla, on las *-n* finals se mantienen, i Zanui, on cayen de manera sistemàtica⁸¹.

Un advèrbio ya inusitau é *denantes* 'fa un momento', que existe en catalan occidental coma *adés*: *Lo que divam denantes: pa los arrieros, pa Monçon, pa L'Almúnia; En casa nuestra, mi mare, lo que te diva denantes: con quatro trapos* [fèva una monya].

D'igual forma, *dimpués* tien una freqüència d'uso molt baixa: *Dimpués me gitaré; No, dixalo estar, que me'l trairà dimpués.* L'advèrbio emparenta en l'aragonés *dimpués* i l'urgellenco i valencià *dempués*, pero ha estau substituïu quasi de tot per *dispués* u, directament, pel castellanismo *después*⁸². En diacronia, hem documentau las variants *dimpueses* i *dispueses*. En relacion a la sintàxis, l'advèrbio puede anar precediu per la preposicion *de* u seguiu per la conjuncion *que*: *El tio Rosendo tamé se va morir de dispués; Dispués de sucarrau, el llavavam; Dispués que el vam saber fer, no me va disgustar...* Estas construccions existen també a Sobrarbe, Benàs i Santisteve⁸³.

Encara se troba en plleno proceso de substitucion pel castellanismo *aún*: *Fevan foguera en La Pllaça, como encara se fa; Ah, i una cosa encara! Con la segadera i el zoquet, pa no cortar-te.* La llengua popular

---

⁸¹ SISTAC I VICÉN [1993: 173]. A poblacions coma Llaguarres i Torres, manimenos, l'advèrbio é *deman* (SAROÏHANDY [2005: 212 & 349]). En general, sobre la cayida de *-n* final en ribagorçano, se veiga SAURA RAMI [2003: 105]; i SAROÏHANDY [2005: 196]: *Una buena moça que vestiva mui bé* [Graus]. *Botó* el da a FONZ MONEVA Y PUYOL [2004: 106]. Las otras voces las referim per cuenta pròpia, si ben cal precisar que *bé* només apareix modificant un verbo [vid. *infra*].

⁸² Pa *dempués* en valencià i urgellenco, vid. DCVB [s. v. *després*]; i RIERA I RIERA [1992: 56].

⁸³ SAROÏHANDY [2005: 152, 159 & 389]; GIRALT LATORRE [1998: 309].

coneix també la variant apocopada *encà*: *Quan me va casar encà vivivan*. Este advérbio existe en aragonés de Sobrarbe (*encara*), catalan (*encara*), gascon (*enqüèra*), francés (*encore*) i italiano (*ancora*)⁸⁴.

L'advérbio *mai* (catalan *mai*; gascon *jamei*; francés *jamais*; italiano *mai*) representa un arcaïsmo a la llengua viva, i podem considerar que la substitucion pel castellanismo *nunca* ha culminau. *Mai* se reforça en el concordant *ni* i l'indefiniu *tant* pa configurar frases ponderativas elípticas: *I quan en comerem, de garçofas? Ni mai!*; *Ni mai ni mai que s'engegava!*; —*Reventarem de tanto comer.* —*Mai tant!* Las dos estructuras se documentan en alto-ribagorçano, mes subrayarem sobre tot la segunda, tan característica del pallarés⁸⁵.

El zaguèr advérbio temporal que comentarem é *pronto*, que no tendria per qué estar un castellanismo si atendem al valenciano *prompte*. L'interés d'este advérbio reside en que pasa a significar *para rato* en posicion preverbal, de modo anàlogo a l'alto-ribagorçano *tardi*⁸⁶: *Estirant uno enta cada lau, pronto mos entenderem; Pronto quedarà campeon, este anyo*.

L'advérbio nocional *així* constitue un arcaïsmo en el ribagorçano de la localitat, que només utiliza el castellanismo *así* i las variants desfonetizadas *asina*, *asinas* i *asís*: *Esta cuerda la pasarem així, i esta otra així*. Encara é la forma pròpia d'Alins, Calasanz, Peralta, Gavasa, Zanui, Santisteve i Benàs, i coincide en tot el sistema catalan⁸⁷.

Mos interesa també l'advérbio *bé*, i no només per la cayida de la *-n* final, sino perque, a l'igual que en alto-ribagorçano, modifica el verbo de la oracion pa enfatizar-la⁸⁸: *Bé queriva que le'n tornasen, pero no va tenir frio; En cinco anyos [a França], bé se teniva que espabilar!*; *Bé n'hai prou aun, d'esgelaga*. Tan solo hi anyadirem que els usuàrios més jovens construyen esta estructura recurrint a *ben*, que é l'advérbio nocional habitual al ribagorçano de Fonz pa l'aragonés *bien*.

---

⁸⁴ Pa l'aragonés, *vid.* SAROÏHANDY [2005: 292], qui el da a Bielsa.

⁸⁵ SAURA RAMI [2003: 201]; BEÀ PONS [2016: 228].

⁸⁶ SAURA RAMI [2009-2010: 87].

⁸⁷ GIRALT LATORRE [1998: 319]; SAURA RAMI [2003: 205].

⁸⁸ SAURA RAMI [2009-2010: 86].

Per último, citarem l'advèrbio quantificador *més*, d'uso totalment residual: *É un poquet més inferior de motor; La carne d'ixe supermercau é més buena; T'ensenyavan ixo, i poco més* [a la escuela]; —*En ha sobrau. En queriz? —No, yo no. No quiero res més ya.* L'advèrbio, que existe en aragonés de Sobrarbe, catalan i llenguadociano de Foix, el va documentar ya Saroïhandy a la Villa: *Ya no vam fer més res aquel dia*⁸⁹. Esta frase, a més a més, mos permite fèr referéncia a la posicion enclítica de l'advèrbio, que é compartida per altrás llenguas occitano-romànicas⁹⁰: *Caminava màs doble que las cavallerias* [un tractor]; *Si serviva alguna vez, màs el tenivan como moço d'aquí enta allà.*

3.11. Els verbos

La morfologia verbal ha sofriu una gran erosió per efecto de la llengua oficial, i continua esboldregant-se irremediabllement, de manèra que on els usuàrios de més edat diuen *bulga, feit, hez, hese, vaiga, sabeva* i *sona*, els més jovens diuen ya *bulla, fecho, havez, hubiese, veiga, saeva* i *suenà*. Al llargo de las enquestas, hem rescatau els restos d'una antiga morfologia verbal que havrà desapareixiu pa sempre en qüestion d'ans.

Encomençarem en la desinència verbal de primèra persona del pllural *-m* (<-MUS), que a la llengua actual sona dental: *Ya tenivam* [te'niβan] *un senyal cada uno, per ixo el sabevam* [sa'βeβan]. Esta pronunciació é compartida pel llenguadociano de Foix, pel gistavin i per tot el ribagorçano⁹¹. La desinència *-m* apareix en catalan, en occitano i en rumano, pero no é pròpia de l'aragonés, sacau que a Gistau⁹².

En quanto a las conjugacions, hem sabiu documentar casos puntuals de verbos de la quarta cllase: *Calla, que voi a beure; Que vaigan a fotre!; Pos qué hem de fer? Pos riure!; No la va veure*⁹³. Mos aseguran,

---

⁸⁹ SAROÏHANDY [2005: 224]. Pa l'aragonés, *vid.* SAROÏHANDY [2005: 288]; pal llenguadociano, *vid.* DELEDAR & POUJADE [2001: 22].

⁹⁰ A este respecto, *vid.* el completo anàlisis de TOMÁS ARIAS [2016: 338-343].

⁹¹ DELEDAR & POUJADE [2001: 18]; SAURA RAMI [2003: 210-211].

⁹² LAUSBERG [1979: II, 272-273, 329-330 & 337].

⁹³ El verbo, que en ribagorçano suele experimentar una reducció a *vere* u *veri*, ha conservau la forma pllena coma a Santisteve (GIRALT LATORRE [1998: 172]).

enquestant-las en diacronia, que *escriure*, *jaure* i *ploure* evan també formas comuns a Fonz. Se trata d'una cllase verbal documentada a Campo i Llaguarres, i enllaça en un espàcio innovador de la Romània constituïu pel ribagorçano, el catalan, el llenguadociano, el francès, el retorromànic, l'italiano i el rumano⁹⁴.

Precisament en relacion als verbos de la quarta cllase, hem obteñiu formas verbals en vocalizacions de la consonant labial i dental pal present d'indicativo: *plou*, *rius*, *riu*. La zaguèra encara puede sentir-se pa referir d'un modo humorístico que l'aigua ha alcançau el punto d'ebullicion: —*Cómo va l'aigua?* —*Ben, ben: ya se'n riu*. La evolucion la trobam a Benàs, Alins, Calasanz, Peralta, Gavasa, Zanui i Santisteve⁹⁵.

Hem documentau de viva voz la primèra persona del present del verbo *estar*: *Yo ya estigo!* Esta forma verbal é la própia d'Alins, Calasanz, Zanui, Santisteve i Benàs, pero pareix que va arribar a tenir una extension molto més gran, pus Saroïhandy la da a Buerba (Sobrarbe)⁹⁶.

Un rasgo típicament aragonés, gascon, ribagorçano i pallarés son las terminacions *-eva*, *-iva* del pretérito imperfecto d'indicativo, que arribavan hasta Andorra antes que el dialecto de Barcelona no las substituise, i, de manèra puntual, també al Matarranya. Estas terminacions se dan igualment en retorromànic i italiano⁹⁷. A Fonz, las formas baixo-ribagorçanas del pretérito imperfecto dels verbos *ser* i *haver* s'han castellanizau a *era* i *había*, i en hem documentau, mos temem, els últimos testimònios: *No me'n acordo si eva en Astúrias u en Cantàbria; No sé si perque no l'heva sentiú u per qué*. Estas formas verbals, manimenos, han perviviú a Alins, Calasanz, Peralta, Gavasa, Zanui i Santisteve⁹⁸.

Un altro punto d'interés reside en el pretérito perifràstic ribagorçano. Se trata d'un fenómeno antigo, documentau en gascon bearnés dende l'an 1345, seguntes apunta ROHLFS [1970: 217-218]. També

---

⁹⁴ MASCARAY SIN [2013: 323]: *sabre*; SAROÏHANDY [2005: 349]; SAURA RAMI [2003: 214]; GIRALT LATORRE [1998: 171-172]; En general, *vid.* LAUSBERG [1979: II, 258 & 363-380].

⁹⁵ SAURA RAMI [2003: 216]; SISTAC I VICÉN [1993: 190].

⁹⁶ GIRALT LATORRE [1998: 283]; SAURA RAMI [2003: 238]; SAROÏHANDY [2005: 299].

⁹⁷ ROHLFS [1970: 214-215]; RIERA I RIERA [1992: 67]; NAVARRO GÓMEZ [2005: 38]; LAUSBERG [1979: II, 335 & 343].

⁹⁸ GIRALT LATORRE [1998: 242-243].

va existir en provençal i francès, tal i coma apunta COLÓN I DOMENECH [1975]. El perifràstic goça d'una gran extension en catalan, pero en gascon només funciona a l'espàcio comprendiu entre Aspe i Arièja, i tapòc no é la norma en aragonés —si no a zonas de transicion coma la metat oriental de la Vall de Gistau u La Fueva.

El paradigma dels auxiliars de perifràstic é actualment *va, vas, va, vam, vaz, van*, mes Saroïhandy encara consigna *vai* a Fonz, forma baixo-ribagorçana anàloga al gistavin *voi* i l'alto-ribagorçano *ve*⁹⁹. El paradigma dels auxiliars, per tanto, seria el mateix que el de Calasanz, Zanui i Santistevé¹⁰⁰. En fin, este paradigma guarda semblanças en els auxiliars gascons i pallareso-urgellencos: *vòi, vas, va, vam, vat, van* i *vai, vas, va, vam, vau, van*¹⁰¹.

Las formas de l'imperfecto de subjuntivo del verbo *haver* son *hese, heses, hese, hesem, hesez, hesen*; coma en aragonés i las vecinas poblacions d'Estadilla, Alins, Calasanz, Zanui i Santistevé¹⁰². A Pallars son formas extintas, pero que Saroïhandy encara va poder sentir a Esterri d'Àneu: *Si no vos hu hessen dit*. Las anotam no només perque el castellano *hubiese* i derivaus se deixen notar ya entre els usuàrios més jovens, sino també pel suyo interés sintàctic. En efecto, l'imperfecto i el plusquamperfecto de subjuntivo s'utilizan pa construir imperfectos condicionals coma en gascon i alto-ribagorçano: *Querises creer lo que te dicen, no te pasaria esto; Heses visto a la muller una vez que le va salir una culebra!*; *No m'hesen traiu, no hese veniu*¹⁰³.

A l'imperfecto de subjuntivo acuden també pa construir imperatius negatius, estructura que existe en aragonés i gascon, i que Saroïhandy va repllegar a Estaon (Pallars): *No caiguesses!*; *No ploresses!* Així, hem sentiu a Fonz: *No t'ocurrise de fer-lo!*¹⁰⁴ A més a més, existe un imperatiu de cortesia, empleau pa dirigir-se a una persona d'edat u forastèra, i caracterizau per colocar el pronom devant del verbo: *Quan*

⁹⁹ SAROÏHANDY [2005: 331]; SAURA RAMI [2003: 229-230].

¹⁰⁰ GIRALT LATORRE [1998: 221] observa també que a Alins concurre l'auxiliar *voi*, coma a Gistau.

¹⁰¹ ROHLFS [1970: 217]; RIERA I RIERA [1992: 69].

¹⁰² GIRALT LATORRE [1998: 246-247].

¹⁰³ ROHLFS [1970: 218-219]; SAURA RAMI [2003: 298-299].

¹⁰⁴ En general, *vid.* ROHLFS [1970: 218]. Pa l'aragonés, *vid.* SAROÏHANDY [2005: 290]: *No te'n ises!* [Bielsa].

saque el pan, se mire tot ixas pequetas oscuras.

En altro orden de còsas, hem de subrayar que, a l'igual que en catalan, provençal, francés, italiano i rumano, mèdian relacions entre la quinta persona del verbo i la quinta d'imperativo: *cantaz – cantaz!*; *fez – fez!*; *teniz – teniz!*¹⁰⁵ Si la desinència -z va seguida del pronom *tos*, alavez se produce una asimilacion anticipatòria contigua de la dental fricativa en la dental oclusiva sinse vocal intermediària: *fez-tos!* ['fetos]; *teniz-tos!* [te'nitos]. El tema verbal persiste a quasi todas las conjugacions, inclluso als castellanismos: —*Pedi-le a ella que mos dixen ir a las dos.* —*Pedi-ne tú* [de fèsta]! —*No, no: pedi-ne tú.*

Quanto a las formas impersonals, dedicarem unas paraulas al gerúndio i el participio. El primèro coincide en el d'altras llengüas romànicas coma el catalan, el provençal, el francés, el retorromànic i el rumano, pero no en l'aragonés¹⁰⁶. Precediu de *tot*, el gerúndio construye estructuras de simultaneidad coma en aragonés de Sobrarbe i ribagorçano, si ben son ya de mal sentir a Fonz: *Tot baixant per la costera, la va veyer que veniva*¹⁰⁷.

Las formas participials a Fonz son -*au* i -*iu*, i vendrian a relacionar-se en las de l'asturiano, l'aragonés, el retorromànic i el sardo, per contraposicion a las del catalan, l'occitano i el rumano, que acaban en -*t*. L'alto-ribagorçano observa l'alternància d'-*au*, -*eu*, -*iu* pal singular i -*ts* pal pllural¹⁰⁸. Ixes morfemas, manimenos, sorprenden, i no només porque no existan a las dos llengüas germanas (catalan i occitano), sino porque l'aragonés central construiva els participios en -*ato*, -*ito*, i el pròpio ribagorçano conta en una nómina prou considerable de formas participials fòrtas (*dito*, *feit*, *mort*, *puesto*, *quiesto*, *visto*). A las localidaz vecinas de Peralta, Gavasa i Santisteve, además, els morfemas participials son, respectivament, -*at*, -*ut*, -*it* i -*at*, -*it*, mentras que tan solo l'adjetivo verbal se fa -*at*, -*it* a Alins, Calasanz i Zanui¹⁰⁹. La

¹⁰⁵ Se veiga LAUSBERG [1979: II, 278-279].

¹⁰⁶ LAUSBERG [1979: II, 289].

¹⁰⁷ TOMÁS ARIAS [2016: 138-139].

¹⁰⁸ LAUSBERG [1979: II, 305]; SAURA RAMI [2003: 227].

¹⁰⁹ GIRALT LATORRE [1998: 182-188].

qüestion se complica a la llum de la toponímia (*Puicremat*, Graus) i de las relíquias léxicas consignadas a puestos coma Gistau, on Mott registra *bandit* i *desminjat*; Foradada i Campo, on Saroïhandy va anotar *trobat*; u la Ribèra del Cinca, on l'extinto dialecto ribagorçano coneixeva formas coma *cansat*, *gelat* i *encantat*¹¹⁰. Al mateix alto-ribagorçano hi trobam el microtopónimo *El Llisat*, així coma un conjunto de voces que han conservau la dental final: *braçat*, *filat*, *pecat*, *ramat*...¹¹¹ A Fonz, vam sentir espontàniament: *Encara arderà, ixe malparit!* [de tiçon]. Hi vam obtenir també el participio *tocat*, a un cuento de tradicion oral, i la forma *calentat*, enquestant-la en diacronia. El nom *forat* tien encara bella vitalidat entre la gent d'edat de la Villa: *Fevam allí un forat, en aquel esponal; El sinyo Fonso va fer un forat quan meteva las adobas*. Hem aportau pròu datos, pensam, pa aseverar que l'origen de las formas participials *-au*, *-iu* continua avui en disputa, lo menos, per lo referiu al baixo-ribagorçano.

Existen al llugar dos arcaïsmos verbals dignos de consideracion. El primèro é *anar*, forma verbal emparentada en el catalan, l'occitano (*anar*), i l'italiano (*andare*). É el verbo pròpio a Benàs, Llaguarres, Capella, Torres, Alins, Calasanz, Peralta, Gavasa, Zanui i Santisteve¹¹². *Mo'n havrem d'anar entalto; Me dixo anar, i ya baixo; Mo'n anirem a veyer-lo, eh?; Anar fent!* Este verbo no existe en aragonés.

El segundo tipo léxico é la primèra persona del singular d'un hipotético verbo **vòldre*, en una freqüència d'uso molto més baixa que *anar*: *No en vui; Que no en vui!* El suyo uso é pràcticament residual, igual que senyala Sistac pa *vòs dir?* a Zanui, mes cal remarcar que el verbo *vòldre/volre* sí està documentau a altres puntos del domíno lingüístico ribagorçano, coma Santisteve i la Zona C de l'alto-ribagorçano¹¹³. Pel que fa a la forma *vui*, ha de comparar-se en l'aranés

---

¹¹⁰ A este respecto, *vid.* TOMÁS ARIAS [2019: 175-176].

¹¹¹ SAURA RAMI [2008: 126].

¹¹² SAURA RAMI [2003: 236]; SAROÏHANDY [2005: 302-303, 349 & 399]; SISTAC I VICÉN [1993: 205-207].

¹¹³ SISTAC I VICÉN [1993: 193, n. 139)]. Pa *vòldre* i *volre*, se veiga GIRALT LATORRE [1998: 201] i SAURA RAMI [2003: 254].

(*voi*) i el *pallarés* (*vui*)¹¹⁴.

Terminarem esta seccion de morfologia verbal mostrant uns elementos de sintàxis verbal, a saber: l'uso dels verbos *ser* i *estar*, la utilizacion polisèmica i enfàtica del verbo *fèr* i l'ausència de concordància en verbos inacusatius i inergatius.

A l'alto-ribagorçano, els verbos *ser* i *estar* observan uns usos específics pa las estructuras copulativas, locatives i temporals, així coma pa la conjugacion del perifràstic i la voz pasiva. Estes usos tienen la suya réplica en aragonés, gascon i catalan¹¹⁵. Diferencius del castellano, continuan apareixent en boca dels més ancianos a Fonz:

—Usos copulativos de *ser*: *Que no veis que comer pasta é de moda?; Si fuese permitiú, le pegaria dos bofetadas; Ésta serà perdida* [una partida cartas]; *Un quadron que era arrendau de Casa Sanz; Sí que se podeva, pero era mui mal visto* [divorciar-se]; *Tiravam la taba, i si quedava en esta posicion era mal, i si quedava drecha, era ben; Qué ha feit, ir a sacar a aquella? Si é casada!; Esto tot ha pasau a la història, tot é tirau ya.*

—Usos copulativos d'*estar*: *La próxima vez hem d'estar màs pràcticas i posar-ne menos; Parti-me-lo, que éste està mui gordo; Antes la gent estavam pobres; Està màs parecida a ixa otra; Aquí ha estau así tot; Estàs rico i no el sabes?; Oh, tú ya estavas nacida, quan se va morir; Està mui aficionada a ir-hie; Ya està ben: que estaigan récios; Si no en hese haviu tantos como n'haeva entonces, no estarian tan espabilaus, que son mui espabilaus; Antes l'agua estava mui escasa.*

—Usos locativos: *Que era mui lejhos esto!* [Canral]; *Nusatros a lo primero eram toz juntos* [a la escuela].

—Conjugacion del perifràstic: *Quan va estar chicot, el van llevar mucho per curanderos; Ya veis cómo va estar criada; Vam estar vecinos diez anyos que la va tenir* [una vinya].

—Conjugacion de la voz pasiva: *Divan que era mandada pel*

---

¹¹⁴ COROMINES [1935: 257].

¹¹⁵ En general, *vid.* SAURA RAMI [2003: 229 & 299-300]. *Cfr.* SAROIHANDY [2005: 199 & 291]: *Heva estau soldau de D. Carlos* [Graus]; *Heva estado medico en Bielsa* [Bielsa].

Gobierno; Tú viene quan quieras, que quan viengas estaràs benveniu; Era nacida de Balaguer; Mis pares los dos son nacidos de Fonz; Llevava tot tres, i ya sabeva que eran muertos [unas cartas]; António ya é muerto.

El verbo *fèr* tien en aragonés, occitano i catalan una freqüencia d'uso molto més elevada que no en castellano, idioma que recurre a *dar* u *echar* on las citadas llenguas utilizarian *hacer*¹¹⁶. Ixa preséncia constant del verbo *fèr* en la oralitat, que també trobam en ribagorçano, ha puesto influir en la multiplicitat d'acepcions de la voz, que é capaz de substituir virtualment qualquier forma verbal: *No te fevan pa otra cosa màs que pa ixo* [t'avisavan]; *I como iva fent, ardeva la fllama* [consumint-se]; *Veyevam cómo fevan los santos* [cremavan]; *De las vorrugas he sentiú dir yo que se fevan con un caragol* [se curavan]; *Dispués ya van fer i ya vam baixar* [entrar]; *La bicicleta la va emprender a fer dispués, con el joven* [practicar]; *I astí nusatros salivam a regar, fevam pel tronco la olivera* [puyar]...

Un altro uso sintàctico del verbo *fèr* en ribagorçano é el de focalizar l'infinitivo: *Tanta ventajha que tenivan, i perder-la faran; Furtar-les-ne i tot que han feit!*; *Espixorrear-se la boira fa; Caminar que fesem!* [Ya que podese caminar!]; *Como era cria, rodar per allí fevam...* Se trata d'un uso molt habitual a la llengua viva que existe igualment en gascon¹¹⁷.

Acabarem referint-mos als casos d'auséncia de concordància en verbos inacusativos i inergativos, fenómeno de sumo interés compartiu per aragonés, gascon, alto-ribagorçano i pallarés¹¹⁸: *Cai gotas: mos havrem de repllegar; Me cai troços de fruta al vaso; Los Carnavals una temporada va estar prohibius; Ya te pegarà tu pare i tu mare!*; *Las arrancavas i saliva como unas venas; I veniva orquestas buenas, eh!*; *Colgavam una caldera, que alto està, i veniva aquí los cremals...*

---

¹¹⁶ Sobre esta cuestión, resulta pionero MOTT [1982].

¹¹⁷ BIRABENT & SALLES-LOUSTAU [1989: 105].

¹¹⁸ Vid. al respecto SAURA RAMI [2009-2010: 80-81].

4. LÉXICO OCCITANO-ROMÀNICO

Dedicarem el zaguèr apartau d'este articllo a analizar una seleccion de tipus léxicos enquadraus a l'espàcio occitano-romànic, que, u ben han perdiu vitalidat a la Villa, u ben els hem obteniut en diacronia. En ixè caso, l'indicam.

achompar, v. refl., 'inclinar-se', 'asomar-se'. *Sube alto* [d'una olivèra], *s'achompa*, *i yo que estava adebaix jugant me cojhe la zalapastrada*. Verbo que Rohlf s va documentar en gascon i en aragonés ansotano en el significau de 'acunar'. A La Buerda, en càmbio, quiere dir 'oprimir'¹¹⁹.

adeu, interj. —*Bueno, aquí tos quedaz*. —*Adeu!*; *Marcho antes que no se feiga de noche, deu!* Forma adiftongada que coincide en el catalan, encara que Saroïhandy va documentar la variant *adiú* a la localidat pallaresa d'Isil.

aigua, F. Esta voz ha perdiu molta vitalidat a Fonz, si ben els suyos derivaus (*aiguaço*, *aigüèra* i *aigüeta* 'infusion'...) son encara pròu habituals a la Villa. Se trata d'una evolucion que trobam també en gascon (*aiga*) i catalan (*aigua*). Per cierto que Saroïhandy va documentar *aiga* a Castellbò (Alto Urgell), mentras que *aigua* arribava a Bestué i Gistau¹²⁰.

arribar, v. intr. Verbo obteniut en diacronia, pus la llengua viva fa *allegar* u, més a sovent, adapta el castellanismo *llegar* a la fonètica i conjugacion locals. La forma verbal coincide en l'alto-ribagorçano, el catalan i el gascon (*arribar*), el francés (*arriver*), l'italiano (*arrivare*) i l'aragonés de Sobrarbe (*arribar*), encara que Saroïhandy l'anota a Aragüés de lo Puerto, al canto d'Echo¹²¹.

cap, M. *No, que hoi m'han llavau el cap; Me fa mal el cap*. Compare-se en el catalan i gascon *cap*. L'extremo superior del còrp humano el designan normalment *cabeça*, término que va existir en catalan antigo i

¹¹⁹ ROHLFS [1970: 67]; CORONAS [2007: 14].

¹²⁰ SAROÏHANDY [2005: 281]; DG [s. v. *aigua*].

¹²¹ SAROÏHANDY [2005: 149, 264 & 292]. Pa l'alto-ribagorçano, *vid. DBC* [s. v. *arribá*].

que no tendria per qué constituir un castellanismo. La isoglossa de *cap* a l'Alto Aragon se situa entre Tella i la Vall de Lierp¹²².

crompar, v. tr. L'hem obteñiu en diacronia, i mos han indicau i tot el nom d'una persona que el diva. Se trata d'una evolucion esperablle, conformada per metàtesis i compartida en tot l'aragonés, el gascon i el catalan occidental¹²³.

demandar, v. refl. Interesa este verbo per la acepcion secundària de 'fèr una qüestion', que existe en alto-ribagorçano, catalan, gascon, francés i italiano¹²⁴: *Ha veniu i m'ha demandau que àne estava*. En el tipo léxico castellanizau trobam este mateix uso al cuento d'Omenat *El fillo furtau: S'asomavan per los ventanicos pedint lo que pasava*.

dit, M, 'miembro de la man'. Obteñim este vocabllo en diacronia, referiu al dels pèus. Coincide en l'alto-ribagorçano, el catalan i el gascon, pero no en l'aragonés¹²⁵.

divendres, M. Enquestant pels dias de la semana, mos refieren esta voz, aislada a la frase *Divendres vendran los feriantes*, que, aseguran, pronunciavan els més ancianos de la Villa. El término é compartiu pel gascon (*divèndres*), el catalan i el llenguadociano (*divendres*), mentras que el segmento derivau del llatín DĪE ha perdurau també en francés (*vendredi*) i italiano (*venerdì*). Potser la própia frase fese referéncia satírica a la procedéncia d'ixes feriantes, pero la forma *divendres* existe a la vecina localitat de Peralta. En aragonés no tenim documentacion dialectal sobre qualas evan las formas dels dias de la semana, que sí han perviviu en alto-ribagorçano¹²⁶.

dona, F. *On n'hai donas, mandan donas; —Ixo quí el diva? —Una dona; Menta, menta, de la dona seigas parenta; de l'home, brenca* (provérbio). Arcaismo que ha estau substituiu quasi de tot per *muller*. Existe en l'aragonés de Sobrarbe i en alto-ribagorçano, i se situa a la

---

¹²² TOMÁS ARIAS [2016: 403].

¹²³ Pa l'aragonés, *vid.* SAROÏHANDY [2005: 324]; i KUHN [2008: 113].

¹²⁴ Pa l'alto-ribagorçano *demanar*, *vid.* DBC [s. v. *demandá*].

¹²⁵ DBC [s. v. *dit*].

¹²⁶ Pal gascon, *vid.* ROHLFS [1970: 107]; pal dato de Peralta, ALVAR [1956-1957: 226]. Sobre els dias de la semana en ribagorçano, *vid.* SAURA RAMI [2011].

òrbita del catalan i l'italiano¹²⁷.

esfegegar, v. intr., 'esforçar-se físicament'. *Va caer, i venga a esfegegar pa llevar-se*. Arcaïsmo compartiu en l'urgellenc que ha conservau, fosilizada, la voz pa l'òrgano que en castellano denominan *hígado: fege*. Va existir a l'extinto ribagorçano de la Ribèra¹²⁸.

estaviar, v. tr., 'guardar dinèrs'. Verbo obtenu en diacronia. De primèras pensavam en la deturpacion d'un hipotético *estalviar, mes hem comprovau que a Castigalèu i Andorra diuen *estauviar* i *astauviar*¹²⁹.

gat, M. *Viengo a comprar-le pienso pal gat*. Substantivo desplaçau per *gato*, que coincide en las voces homónimas catalana i occitana.

llit, M, 'mueblle destinau a dormir-hie'. Voz extinta, obtenida en diacronia. Cal comparar-la en el catalan (*llit*) el gascon (*lheit*), el francés (*lit*) l'italiano (*letto*) i el portugués *lheiro* 'cauce d'un riu'. É la voz própia de l'alto-ribagorçano¹³⁰.

mateix, adj. i pron. Forma obtenida en diacronia: la reconeixen també a la expresion *aixó mateix*. Obedeix a las lleis fonéticas própias del ribagorçano (<*METTĪPSE), i se documenta a Zanui, Santisteve i Calasanz, llugar on ha quedau fosilizada a expresions coma *ara mateix*. Compartida en tot el sistema catalan i en l'occitano de Massat¹³¹.

mege, M., 'profesional de la salut'. Habitual encara avui: *Marcho al mege; Que no està el mege?; Les han pasau un documento interno a los meges*. El substantivo existiva també al ribagorçano de la Ribèra, i coincide en el gascon (*mètge*) i el catalan (*metge*)¹³².

mig, mija, adj. i adv. *Este vino tiene catorce grados i mich; Ya quedarem a la micha*. Arcaïsmos que a Benàs son formas vivas i coinciden en el catalan *mitg*¹³³. Responden a la mateixa evolucion que las voces *mijana* 'llomo alto', i *mijon* 'pieça de vestir', també documentadas a la Villa —en el caso de la segunda, en diacronia.

---

¹²⁷ DBC [s. v. *dona*].

¹²⁸ TOMÁS ARIAS [2019: 162].

¹²⁹ MONERS I SINYOL [2008: 116]; RIERA I RIERA [1992: 303], que grafia *estalviar*.

¹³⁰ DBC [s. v. *llit*].

¹³¹ GIRALT LATORRE [1998: 149]; ENSERGUEIX [2012: 94].

¹³² TOMÁS ARIAS [2019: 174].

¹³³ DBC [s. v. *mich*].

nas, M. *Cómo me pica este nas!* Voz totalment residual a Fonz, pero ben documentada a l'espàcio comprendiu entre Tella i la Vall de Lierp. Existe idéntica en gascon i catalan¹³⁴.

nit, F. *Nino, qué mos fan esta nit en la television?; Bona nit; Ya verem qué dicen esta nit.* Voz ya documentada a Fonz. A la llengua viva, el castellanismo *noche* l'ha substituïu quasi de tot. É la voz própia del ribagorçano (Benàs, Campo, Llaguarres, Torres, Jusèu...), i coincide en el gascon de Bigorra i el catalan *nit*. Quanto a l'aragonés, las voces própias evan *nueit* (jaqués) i *nuet* (belsetan)¹³⁵.

ou, M. *Toca-te los ous!; Que tiens ous?* Una altra voz inusitada, pero anàloga a evolucions coma BÖVE> *bòu*. El substantivo existe també en alto-ribagorçano, catalan (*ou*) i en llenguadociano (*uòu*), pero no en aragonés (*uevo*)¹³⁶.

parlar, v. intr. Agoniza a la expresion *Ya en parlarem*. En realitat, la forma havria d'estar **parllar*, en la palatalizacion ribagorçana del grupo -r'l- que sí trobam a Zanui u Santistevè, segütes va anotar Saroïhandy¹³⁷. En qualquier caso, el verbo ha de comparar-se en l'aragonés de Sobrarbe (*parlar*), el gascon i el catalan (*parlar*), així coma en el francés (*parler*) i l'italiano (*parlare*).

por, M, 'temor'. Indagant pel pallarés *por* 'fantasma', mos van dar esta voz extinta, en sintonia en el catalan (*por*), el gascon (*paur*), el francés (*peur*) i l'italiano (*paura*). L'aragonés recurre a un derivau del llatín METUS, igual que alguns dialectos gascons (Lavedan, Aspe). El ribagorçano *por* [po] s'ha documentau també a Benàs i Campo¹³⁸.

sandòni, adj. inv., 'pòca solta'. *Qué Sandòni està fecha!* Adjetivo peyorativo relacionau en el pallarés *saldoni*, que el DCVB interpreta coma deformacion de l'antropónimo *Celdoni*¹³⁹. Nusaltros, en càmbio, pensam que dimana de *SANCTUS ANTONIUS. En efecto, se trata d'un santo de

---

¹³⁴ Pa més detalls, se veiga TOMÁS ARIAS [2016: 407].

¹³⁵ Pa la documentacion prévia, *vid.* ALVAR [1956-1957: 233]. En ribagorçano: SAROÏHANDY [2005: 211 & 349]; DBC [s. v. *nit*]; MASCARAY SIN [2013: 261]; TOMÁS ARIAS [2019: 175]. En aragonés: SAROÏHANDY [2005: 265, 289 & 311].

¹³⁶ DBC [s. v. *ou*].

¹³⁷ El dato de Zanui apareix també a CASTRO Y CALVO [1955: 185].

¹³⁸ *Vid.* DBC [s. v. *pó*] i MASCARAY SIN [2013: 291].

¹³⁹ COLL [2014: 67].

veneracion típicament popular, protector del bestiar, i objeto de burllas per la suya pobrega. A Mallorca existiva bella rondalla humorística al respecto, pero l'argumento definitivo l'encontram en occitano, on la pronunciacion é exactament ixa, [san'dəni], i l'hipocorístico femenino *Tonha* ha adquiriu el significau de 'nècio'¹⁴⁰.

sopar, v. intr., 'minjar per la nit'. *Au, a sopar!* Verbo totalment residual, substituïu per *cenar*. Existe en alto-ribagorçano, gascon i catalan¹⁴¹.

sucre, M i F. *Alcança-me el sucre; Aón hez dixau la sucre?* D'este modo, en masculino i en femenino, hem sentiu esta voz, avui relegada pel castellano *azúcar*. É un arabismo internacional, pròpio també del gascon i del catalan, que va tenir una extension més gran, pus Kuhn el da a Pandicosa. Per lo que fa a la interpretacion de préstamo catalan u provençal defendida per aquell autor, cal apuntar que l'etimo àrabe ya conteniva una *s*- inicial: SUKKAR (<sànscrito SÁRKARĀ)¹⁴².

torrodon, M, '*Passer domesticus*'. Voz obtenida en diacronia, pus la llengua actual només coneix *gurrion* (u *gurion*). Pareix una deturpacion del ribagorçano *torrodà*, que se documenta dende Bonansa hasta Tamarit¹⁴³.

tron, M, 'soroll produciu per una tronada'. *Oi, qué trons per allà alto!; Pero no has sentiu los trons?; Toca-me los trons!* (impropèrio). La voz, molt pòco habitual, enllaça en el gascon i pallarés *tron*¹⁴⁴.

volingana, F. Voz que ha perdiu la transparéncia semàntica i ha quedau fosilizada només a las expresions *Brincar como una volingana*, *Ser chicot como una volingana* i similars. Pensam que ha de relacionar-se en el pallarés *voliaina* 'palometa', 'espurna', que penetra hasta Peralta coma *voligana*¹⁴⁵.

---

¹⁴⁰ Vid., respectivament, DCVB [s. v. *Antoni*] i EO [s. v. *tougno*].

¹⁴¹ DBC [s. v. *sopá*].

¹⁴² KUHN [2008: 108 & 172].

¹⁴³ DCVB [s. v. *torrodà*]. MONEVA Y PUYOL [2004: 449] da *torrodan* coma voz general a Ribagorça.

¹⁴⁴ COLL [2014: 72].

¹⁴⁵ DCVB [s. v. *voliaina*].

5. CONCLLUSIONS

Al llargo d'este articllo, hem examinau las relacions fonéticas, morfosintàcticas i léxicas entre vèrios romances que s'entrecruèjan al Pirinèu (aragonés, ribagorçano, gascon i pallarés). Pa fèr-lo, hem partiu d'enquestas sincrodiacrònicas a la localitat de Fonz. Coma que la densitat dels elementos analizaus ha estau considerabllè, sintetizarem a continuacion las principals concllusions a las que hi hem arribau.

Las relacions entre el ribagorçano i l'aragonés de Sobrarbe —en concreto, la parlla de Gistau— estan fòra de duda. Ara ben, pensam que existe una sèrie de rasgos que permeten qüestionar la tradicional adscripcion del ribagorçano a l'aragonés: l'adiftongacion no sistemàtica de las vocals -Ĕ- i -Ŏ- llatinas; la palatalizacion de las laterals i dels grupos BL-, CL-, FL-, GL-, PL- i -r'l- romance; l'alomorfo de pllural /-os/; els indefinius *cap* i *molto*; els incrementos *mos* i *hu*; las acumulacions pronominals (*lo hi*, *la hi*, *los hie*, *las hie*); la preposicion de companyia *en*; la existència de verbos de la quarta conjugacion llatina; els gerúndios de tipo occitano-romànic. No mos detendrem en els tipos léxicos perque som de la opinion de que, en general, l'aragonés teniva un fondo léxico occitano-romànic que ha estau desmantelau per l'accion del castellano.

Per altro costau, la consideracion conjunta d'altros rasgos fa que el ribagorçano se distàncie del catalan: així, l'articulacion linguodental de /s/; la evolucion general de vocal /a/ + -s> -as; la palatalizacion dels grupos ya citaus; la evolucion de vocal + -RNU> -rt; la evolucion -ICIU> -ice; els demostratius de primèra i segunda persona *este* ~ *esto* i *ixe* ~ *ixo*; l'uso dels posesivos; els indefinius *bell*, *guaire* i *molto*; els incrementos *tos* i *hu/hue*; la preposicion *enta*; la morfologia verbal (principalment, la marca -v- de pretérito imperfecto d'indicativo, pero també formas coma *estigo*, *eva*, *heva* i *hese*); determinaus tipos léxicos: *alavez* ~ *alavegada* en cuenta d'*allavontes*.

Alguns d'estes rasgos els hem analizau a este articllo. En este sentiu, la enquesta dialectal, efectuada dende una perspectiva panromànica i

fundamentada en la confeccion de qüestionàrios en elementos molt específicos (tipos léxicos significativos, morfologia verbal, fraseologia...), aduyaria a precisar la posicion de zonas ambiguas coma Las Paüls i Peralta-Gavasa, on la transicion entre ribagorçano i pallarés alcanza un punto culmen.

REVISTA DE LA SOCIEDAD DE ESTUDIOS DE LENGUA Y LITERATURA

BIBLIOGRAFIA

- ALVAR, Manuel, “Léxico aragonés del ALC”, *Archivo de filología aragonesa* 8-9 (1956-1957), pp. 211-238.
- ALVAR, Manuel, “Repertorio ansotano: encuestas de 1950”, *Archivo de filología aragonesa* 22-23 (1978), pp. 21-50.
- ARNAL PURROY, Marisa, *El habla de la Baja Ribagorza Occidental. Aspectos fónicos y gramaticales*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1998.
- BALLESTER, Xaverio, “Divergent: el valencià doscentiste”, *Hápax* 12 (2019), pp. 29-56.
- BEÀ PONS, Isaac, *El parlar de Pallars Sobirà i la Vall Fosca*, Universitat de Lleida, 2016 [TÈSIS].
- BIRABENT, Jean-Pierre & SALLES-LOUSTAU, Jean, *Memento grammatical du gascon*, Pau: Imprimerie deus País de l’Ador, 1989.
- BOSCH, Vicent, “Vocabulari de Fonz”, *Anuari de l’Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* 2 (1929), pp. 255-266.
- CASTRO Y CALVO, José María, “Un texto ribagorzano moderno”, en *Miscelánea dedicada a Mons. A. Griera I*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Instituto M. de Cervantes – Instituto de Estudios Pirenaicos, 1955, pp. 177-188.
- COLL, Pep, *El parlar de Pallars*, Tremp: Garsineu Edicions, 2014.
- COLÓN I DOMÈNECH, Germà, “Sobre el perfet perifràstic VADO + infinitu en català, en provençal i en francès”, en *Problemes de llengua i literatura catalanes: Actes del II Col·loqui internacional sobre el Català*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1975, pp. 101-144.
- COROMINES, Joan, “El parlar de Cardós i Vall Ferrera”, *Butlletí de dialectologia catalana* 23 (1935), pp. 241-331.
- COROMINES, Joan, “Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa”, *Revue de linguistique romane* 23 (1959), pp. 35-63.
- COROMINES, Joan, *Entre dos llenguatges (primer volum)*, Barcelona: Curial, 1976.
- CORONAS, Mariano, *Vocabulario aragonés de Labuerda ~ A Buerda (Sobrarbe)*, Zaragoza: Xordica, 2007.
- COSTA MARTÍNEZ, Joaquín, *Textos sobre las lenguas de Aragón*, Zaragoza: Aladrada, 2001.
- DBC = BALLARÍN CORNEL, Ángel, *Diccionario del benasqués*, Zaragoza: La Editorial, 1978.
- DCVB = ALCOVER, Antoni Maria & DE BORJA MOLL, Francesc, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll, 1993.
Edicion digital: [revisau: 26/ 04 /2021]
<<https://dcbv.iec.cat>>
- DELEDAR, Jòrdi & POUJADE, Patrici, *L’occitan parlat en Ariège*, Pàmias: Cercle Occitan Prospèr Estieu, 2001.
- DG = MOTT, Brian Leonard, *Nuevo diccionario chistabino-castellano*, Berlin: Logos, 2015.
- ENSERGUEIX, Jòrdi, *Grammaire des parlers occitans du Couserans*, Pàmias: Institut d’Estudis Occitans d’Arièja, 2012.
- EO = *Etymologie Occitane. Dictionnaire étymologique de la langue d’oc*.
Edicion digital: [revisau: 26/ 04 /2021]
<<https://www.etymologie-occitane.fr>>.
- FARO FORTEZA, Agustín, “Fonología y morfología del habla de Santisteba”, *Alazet* 1 (1989), pp. 49-72.
- GIRALT LATORRE, Javier, *Aspectos gramaticales de las hablas de La Litera*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1998.
- GRIERA, Antoni, “Castellà-català-provençal”, *Zeitschrift für Romanische Philologie* 45 (1925), pp. 198-254.
- IEA-AALO = INSTITUT D’ESTUDIS ARANESI – ACADÈMIA ARANESA DERA LENGUA OCCITANA, *Gramatica basica der occitan aranés*, s. l.: Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana, 2015.
- KUHN, Alwin, *El dialecto altoaragonés*, Zaragoza: Xordica, 2008.
- LAUSBERG, Heinrich, *Lingüística románica*, Madrid: Gredos, 1976.
- LOZANO SIERRA, Chabier & SALUDAS BERNAD, Ànchel Lois, *Aspectos morfosintácticos del belsetán (aragonés del Valle de Bielsa)*, Zaragoza: Gara d’Edicions, 2005.
- MARTÍNEZ PARÍS, Josep Manuel, *Historia de Fonz. De los orígenes al siglo xx*, Monzón: Centro de Estudios de Monzón y Cinca Medio – Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2013.
- MASCARAY SIN, Bienvenido, *Vocabulario del habla de Campo (Ribagorza, Huesca)*, Zaragoza: Xordica, 2013.

- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *Orígenes del español*, Madrid: Espasa-Calpe, 1980.
- MONERS I SINYOL, Jordi, *La llengua de Castigaleu (Ribagorça). Estudi de dialectologia*, s. l.: Centre d'Estudis Ribagorçans, 2008.
- MONEVA Y PUYOL, Juan, *Vocabulario de Aragón*, Zaragoza: Xordica, 2004.
- MOTT, Brian Leonard, "El verbo *fer* en el habla de Gistaín", *Anuario de filología* 8 (1982), pp. 227-241.
- MOTT, Brian Leonard, *Diccionario chistavino-castellano*, Zaragoza: Caja de Ahorros de Zaragoza, Aragón y Rioja, 1984.
- MOTT, Brian Leonard, "El foncense: comentario de dos textos grabados en 2008", *De lingva aragonensi* 5-6 (2009-2010), pp. 63-76.
- MOTT, Brian Leonard, "The Present State of Aragonese", *Dialectologia* 5 (2010), pp. 65-85.
- NAVARRO GÓMEZ, Pere, *Aproximació geolingüística als parlars del Matarranya*, Calceit: Associació Cultural del Matarranya, 2005.
- OMENAT SANESTEBAN, Juan, *El fillo furtau*, 1982 [CÒPIA MECANOGRAFIADA].
- QUINTANA I FONT, Artur, *El català de La Codonyera (Terol. Aragó)*, Zaragoza: Gara d'Edicions, 2012.
- REDONDO LANZAS, Gorka & TOMÁS ARIAS, Xavier, "L'indefiniu guaire en aragonés: usos i relacions con occitano i catalan", *De lingva aragonensi* 2 (2006), pp. 25-38.
- RIERA I RIERA, Manel, *La llengua catalana a Andorra. Estudi dialectològic dels seus parlars rurals*, Andorra: Institut d'Estudis Andorrans-Centre de Barcelona, 1992.
- ROHLFS, Gerhard, *Le Gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1970.
- ROMIEU, Maurice & BIANCHI, André, *Gramatica de l'occitan gascon contemporanèu*, Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux, 2005.
- RUBIO GARCÍA, Luis, *Estudio Histórico Lingüístico del Antiguo Condado de Ribagorza*, Lérida: Instituto de Estudios Ilerdenses, 1955.
- SAROIHANDY, Jean-Joseph, *Misión lingüística en el Alto Aragón*, Zaragoza: Xordica, 2005.
- SAURA RAMI, José Antonio, *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2003.
- SAURA RAMI, José Antonio, "L'aragonés de Torla segütes els informes de l'ALPP", *De lingva aragonensi* 2 (2006), pp. 39-61.
- SAURA RAMI, José Antonio, *Los nombres y la tierra. Estudio onomástico de Eriste, Sahún y Eresué (Valle de Benasque, Ribagorza)*, Zaragoza: Xordica, 2008.
- SAURA RAMI, José Antonio, "Algunos cabos más de sintaxis benasquesa", *De lingva aragonensi* 5-6 (2009-2010), pp. 77-89.
- SAURA RAMI, José Antonio, "Els nòms dels dies de la semana en ribagorçano", *De lingva aragonensi* 7 (2011), pp. 109-118.
- SAURA RAMI, José Antonio, "L'autonomía de la llengua ribagorsana segütes l'anàlisi de la onomàstica y el lexico documentals (ss. IX-XI)", en *Onomàstica romànica: antroponímia dels expòsits i etimologia toponímica, especialment de València*, Emili Casanova [ed.], València: Acadèmia Valenciana de la Llengua – Editorial Denes, 2017, pp. 719-734.
- SAURA RAMI, José Antonio, "Sobre la filiació lingüística del estrato toponímico romance más antiguo en la Alta Ribagorza", en *Actas del X Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, 2018, pp. 2191-2202, vol. II.
- SISTAC I VICÉN, Ramón, *El ribagorçà de l'alta Llitera: els parlars de la Vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993.
- SISTAC I VICÉN, Ramón, *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*, Esterrí d'Àneu: Consell Cultural de las Valls d'Àneu, 1998.
- TOMÁS ARIAS, Xavier, "Les relacions entre aragonés i gascó a l'espai pirinenc", *De lingva aragonensi* 4 (2008), pp. 33-54.
- TOMÁS ARIAS, Xavier, *Elementos de lingüística contrastiva en aragonés. Estudio de algunas afinidades con gascón, catalán y otros romances*, Universitat de Barcelona, 2016 [TÈSIS].
- TOMÁS ARIAS, Xavier, "Ribera de Cinca, la Ripacurtia Submersa", *De lingva aragonensi* 8 (2019), pp. 97-187.
- TORRODELLAS, Cleto, *Cleto Torrodellas (1868-1939). Obra en aragonés ribagorçano*, Zaragoza: Xordica, 2011.
- VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús, "Aspectos fonéticos, morfológicos y léxicos del aragonés antiguo desvelados por los topónimos", *Archivo de filología aragonesa* 67 (2011), pp. 143-172.
- VENY, Joan, *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
- VENÍTONE = ASOCIACIÓN VENÍTONE, *Vocabulario de Fonz*, 1994 [CÒPIA MECANOGRAFIADA].
- VIUDAS CAMARASA, Antonio, "Sobre la evolución de *pl-* a *pll-* y *cl-* a *cll-* en aragonés antiguo", *Anuario de estudios filológicos* 2 (1979), pp. 355-375.

VIUDAS CAMARASA, Antonio, *Léxico de La Litera (Huesca). El reino vegetal, los animales y el hombre*, Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1983.

REVISTA DE LA SOCIEDAD DE ESTUDIOS DE LENGUA Y LITERATURA

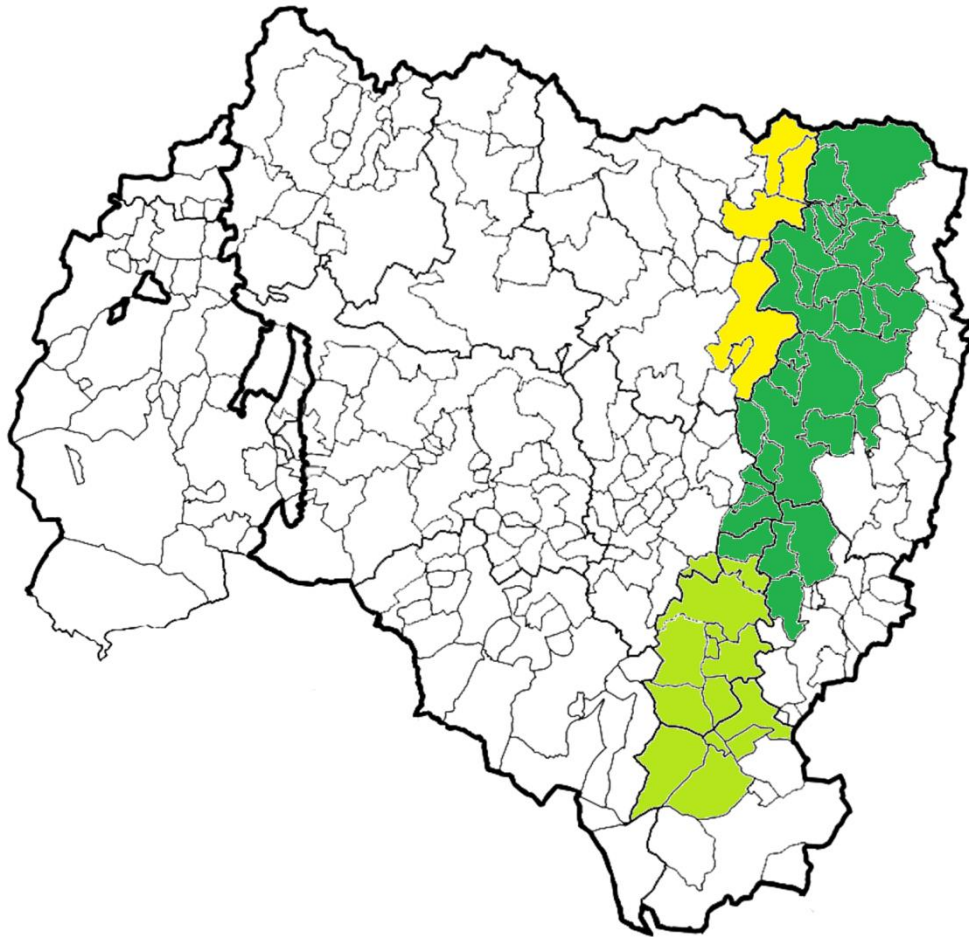

FIGURA I. Mapa del **domínió lingüístic ribagorçano**. Hi marcam també el domínió històric u **Ripacurtia submersa**, i la **transició en l'aragonés**. Font: elaboracion pròpia.